

ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΥΡΥΜΕΝΕΣ ΣΤΗ ΜΕΛΙΒΟΙΑ ΠΑΡΑΛΙΑΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

του Bruno Helly

Προτάσεις ερμηνείας των αρχαιολογικών δεδομένων και των αρχαίων κειμένων

Εισαγωγή

Η ανάπτυξη τουριστικών και λουτρικών δραστηριοτήτων στις ακτές του Νομού Λάρισας καθώς και η ίδρυση νέων δήμων που συνένωσαν τις κοινότητες που ήταν διεσπαρμένες στις πλαγιές της Όσσας, έδωσαν μια νέα ώθηση στους κατοίκους αυτής της πλευράς της Θεσσαλίας. Θεωρούν δικαίωμά τους σήμερα να ενδιαφέρονται περισσότερο από ότι στο παρελθόν για τα μνημεία και τους οικισμούς που ήταν χωροθετημένοι σ' αυτή την ακτή κατά την αρχαιότητα. Γνωρίζουμε τα ονόματα αυτών των οικισμών μέσω κάποιων αρχαίων συγγραφέων αλλά πρέπει να παραδεχθούμε ότι αυτοί δεν μας πρόσφεραν πολλές πληροφορίες για την ασφαλή τοποθέτησή τους.

Η πηγή που κατ' εξοχήν εκτιμήθηκε από τους σύγχρονους συγγραφείς παραμένει ακόμη και σήμερα ο Στράβων, και συγκεκριμένα, το βιβλίο 9 της Γεωγραφίας του, κεφάλαιο 5.22. Αλλά η παρουσίαση των παραλιακών πόλεων που δίνει η Γεωγραφία είναι δυστυχώς ελάχιστα ικανοποιητική ώστε να διαφωτίσει την κατανομή ή την τοποθέτησή τους στο χώρο:

«Το μεν ούν Ομόλιον ή την Ομόλην (λέγεται γάρ αμφοτέρως) αποδοτέον αυτοίς· είρηται δ' εν τοις Μακεδονικοίς ότι εστί προς τη Όσση κατά την αρχήν της του Πηνειού δια των Τεμπών διεκβολής.

Ει δε και μέχρι της παραλίας προϊτέον της εγγυτάτω του Ομολίου, λόγον έχει ώστε και τον Ριζούντα προσνέμειν και Ερμηνάς εν τη υπό Φιλοκτήτη παραλία κειμένας και τη υπό Ευμήλω. Τούτο μεν ούν εν ασαφεί κείσθω. Και η τάξις δε των εφεξής τόπων μέχρι Πηνειού ού διαφανώς λέγεται, αδόξων δ' όντων των τόπων, ούδ' ημίν περί πολλού θετέον».

«Θα πρέπει λοιπόν να τους αποδοθεί (ενν. στους Μάγνητες) η πόλη Ομόλιο ή Ομόλη (λέγεται και με τους δύο τρόπους). Αναφέραμε στην περιγραφή της Μακεδονίας ότι (αυτή η πόλη) βρίσκεται στην πλαγιά της Όσσας, κοντά στις εκβολές του Πηνειού, αφού διασχίσει τα στενά των Τεμπών».

Μετάφραση: «Αλλά εάν προχωρήσει κανείς μέχρι την παραλία που βρίσκεται πλησιέστερα στο Ομόλιο, προβληματίζεται εάν πρέπει να τους αποδώσει επιπλέον τον Ριζούντα και τις Ευρυμενές, που βρίσκονταν στην παραλιακή περιοχή, η οποία εξουσιαζόταν τότε από τον Φιλοκτήτη και τότε από τον Εύμηλο. Αυτό το σημείο θα πρέπει να παραμείνει σκοτεινό. Η ίδια η τάξη με την οποία απαριθμούνται οι διαδοχικοί τόποι μέχρι τον Πηνειό δεν έχει παρουσιασθεί με ακρίβεια. Πρόκειται εξάλλου για άσημους τόπους, οπότε και εμείς δεν θα ασχοληθούμε για πολύ μαζί τους»¹.

Διαβάζοντας αυτό το κείμενο, διαπιστώνει κανείς ότι ο Στράβων εν γνώσει του δεν προσκομίζει καμία ακριβή πληροφορία, όπως δείχνει η καταληκτική φράση, σε ύφος σχεδόν αγενές: αυτές οι πόλεις δεν αξίζουν να σταματήσει κανείς για πολύ. Φαίνεται ότι και οι σύγχρονοι συγγραφείς δεν προχώρησαν πολύ μακριά και γι' αυτό το λόγο στις μελέτες τους δεν υπάρχει ομοφωνία σχετικά με τις προτεινόμενες ταυτίσεις αυτών των πόλεων με τις ευρέως γνωστές αρχαίες θέσεις ή εγκαταστάσεις. Κατά συνέπεια, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι τα αρχαία ονόματα που χρησιμοποιήθηκαν ως βάση στα σύγχρονα τοπωνύμια για να δηλώσουν δήμους ή χωριά της περιοχής δεν είναι παρά η αντανάκλαση των υποθέσεων, που σχηματίστηκαν στην πλειοψηφία τους στις αρχές του αιώνα, και πρόκειται για αποδόσεις για τις οποίες κανείς δεν εγγυάται ότι συμφωνούν με την αρχαία πραγματικότητα.

Την εγγύηση αυτή, δεν μπορούμε σήμερα να την απαιτήσουμε ούτε από την αρχαιολογία, η οποία κι' αυτή δεν προσέφερε αφθονία πληροφοριών, όπως πρόκειται να δει κανείς στο πρώτο μέρος αυτού του άρθρου. Μετά την περιγραφή που μας έδωσε ο F.Stählin, στο βιβλίο του για την αρχαία Θεσσαλία που εκδόθηκε το 1924², οι μόνες έρευνες που μπορούν να αναφερθούν, όσον αφορά στις αρχαίες πόλεις της κάθε τοποθεσίας, δεν είναι παρά σωστικές ανασκαφές μεταγενέστερες του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου: οι επεμβάσεις του Δ. Θεοχάρη στις αρχές

¹¹ Κείμενο και (γαλλική) μετάφραση του R.Baladié, *Strabon, Géographie*, τ. VI, Paris, Les Belles Lettres, 1996, 185 (με ορισμένες τροποποιήσεις). Το κείμενο του Σκύλακα, το οποίο πιθανόν γνώριζε ο Στράβων, δεν μας δίνει παρά κατάλογο ονομάτων, χωρίς χωρική τοποθέτηση. Ανέλυσα το κεφάλαιο που αφιέρωσε ο Στράβων στη Θεσσαλία κυρίως σε δύο μελέτες: B.Helly, "La description du Pénée thessalien par Strabon: éléments d'une représentation de l'espace géographique chez les Anciens" στο A.Bonafé, J.-Cl.Decourt, B.Helly éd., *L'espace et ses représentations*, TMO 32, Lyon, 2000, 25-71, και "De Pagasai en Chalkidique avec les Argonautes (Strabon, *Géographie*, IX, 5,22 – Apollonios de Rhodes, *Argonautiques*, I, 559-600), ανακοίνωση στο Συμπόσιο «Porti e rotte nel mar Egeo. Alcuni esempi", Dipartimento di Scienze dell'Antichità, Università degli Studi di Milano, Τρίτη 27 Μαρτίου 2001 (ανέκδοτο).

² .Ελληνική μετάφραση, με τίτλο *Η Αρχαία Θεσσαλία, Γεωγραφική και ιστορική περιγραφή της Θεσσαλίας κατά τους αρχαίους ελληνικούς και ρωμαϊκούς χρόνους* (εκδ. Αδελφών Κυριακίδη α.ε. , Θεσσαλονίκη 2002) [σημ. της μετ.]. Σ' αυτήν την έκδοση θα γίνονται στο εξής οι παραπομπές.

της δεκαετίας του 1960, εκείνες του κ. Κ. Γαλλή το 1973³, τέλος εκείνες με μεγαλύτερο εύρος του κ. Α. Τζιαφάλια στη θέση Σκιαθά – Πολυδένδρι. Ακόμη, θα πρέπει να σημειωθεί η επισκόπηση που έγινε από μια Ολλανδική ομάδα το 1990 και έδωσε μια πιο σύνθετη εικόνα της διασποράς των κεντρικών θέσεων που μπορούν να αναγνωρισθούν σ' αυτή την παραλία⁴. Από την άλλη μεριά, η δραστηριότητα των αρχαιολόγων της 7^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων της Λάρισας υπήρξε, τα τελευταία είκοσι χρόνια, πλέον αξιόλογη. Υποκινημένη από τις παρατηρήσεις που έγιναν τη δεκαετία του 1970 από τον Ν. Νικονάνο, και κατόπιν από τον Δ. Αγραφιώτη, αυτές οι έρευνες επικεντρώθηκαν στο ζήτημα της ταύτισης του Όρους των Κελλίων, που μνημονεύεται από την Άννα Κομνηνή στην περιγραφή της πορείας που ακολούθησε το 1083 ο Αλέξιος Κομνηνός, στη διάρκεια της εκστρατείας του κατά των Νορμανδών, που πολιορκούσαν τη Λάρισα και είχαν αποκλείσει τα στενά των Τεμπών⁵. Στις περιγραφές των εργασιών αυτών, σχετικά με θρησκευτικά ή κοσμικά οικοδομήματα της βυζαντινής περιόδου, βρίσκει κανείς πολυάριθμες αναφορές σε αρχιτεκτονικά λείψανα ή κινητά ευρήματα αρχαιότερων περιόδων. Πρόκειται για χρήσιμες πληροφορίες αλλά δεν παρέχουν τις επιβεβαιώσεις που θα μπορούσαμε να ελπίσουμε.

Στην πραγματικότητα, μου φαίνεται δυνατόν σήμερα να προχωρήσουμε περισσότερο και να αντιπαραθέσουμε τα αρχαιολογικά δεδομένα με ένα αρχαίο κείμενο που παραμελήθηκε για πολύ καιρό, κατά τη γνώμη μου, εκείνο του ποιητή Απολλώνιου Ρόδιου. Αυτός, στον 1^ο ύμνο των Αργοναυτικών, περιέγραψε το θαλάσσιο ταξίδι που πραγματοποίησαν οι Αργοναύτες τις πρώτες μέρες της εκστρατεία τους με σκοπό να αποκτήσουν το Χρυσόμαλλο Δέρας. Αναχωρώντας από το λιμάνι των Παγασών για να ανεβεί, μέσω του στενού της Σκιάθου προς τα βόρεια και να φθάσει στην Παλλήνη της Χαλκιδικής, το πλήρωμα του πλοίου Αργώ χρειάστηκε να βγει από την πορεία του, ήδη από το πρώτο βράδυ, για να γλυτώσει από την καταιγίδα που το απειλούσε. Βρήκαν

³ .Βλ. *BCH* 86, 1962, Χρονικά των ερευνών του 1961, 792, *BCH* 102, 1967, Χρονικά των Ερευνών του 1968, 874. Βλ. επίσης *BCH* 104, 1980, Χρονικά των ερευνών του 1979, 644, με παραπομπή στο *ΑΔ* 21, 1973-74 (έκδ. 1979), Χρονικά, 564.

⁴ . Η αναφορά εκδόθηκε από τον Ton Wisse, "Early State Formation in Ancient Greece. The Ethnos of the Magnetes in the Fifth and Fourth Century B.C.", *Newsletter of the Netherlands Institute at Athens*, 3, 1994, 1-17 (πίν. 3-4, χάρτης εικ. 3).

⁵ .Βλ. Σ. Σδρόλια, Αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή του Κόκκινου Νερού, στο *Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998)*, Βόλος (2000, έκδ. 2003) 197-204 (με την παλιότερη βιβλιογραφία) και Η πορεία του Αλεξίου Κομνηνού το 1083 στη Θεσσαλία. Τα νέα ευρήματα στον Κίτσαβο και το Μαυροβούνι, στο *Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης*, Βόλος 27.2-2.3.2003, Βόλος 2006, 403-419. Μπορώ να επιβεβαιώσω, από την προσωπική μου εμπειρία, τις παρατηρήσεις της Σ. Σδρόλια (σ. 409, σημ. 41) για τη δυσκολία της εξερεύνησης όλων αυτών των αρχαίων και βυζαντινών θέσεων, εξ αιτίας της βλάστησης, καθώς και για τους κινδύνους των σύγχρονων και μελλοντικών καταστροφών που τις απειλούν, λόγω της εκμετάλλευσης των δασών και της ανάπτυξης δραστηριότητας λουτρικής και τουριστικής.

καταφύγιο στην ακτή της Μαγνησίας, κάπου ανάμεσα στο ακρωτήριο Σηπιάς και τα Τέμπη. Αφού περίμεναν μερικές μέρες για να τελειώσει η κακοκαιρία, οι Αργοναύτες έπλευσαν πάλι κατά μήκος της ακτής της Όσσας προς τα Τέμπη. Ο Απολλώνιος απαριθμεί σ' αυτό το σημείο τις πόλεις της ακτής που συνάντησαν οι ναύτες κατά την πλεύση τους προς τα βόρεια. Πρόκειται, κατά σειράν, για τη Μελιβοία, το Ομόλιο και τέλος τις Ευρυμενές. Αυτό το κείμενο που αγνοήθηκε, επειδή δεν συμφωνούσε με εκείνο του Στράβωνα και επειδή τελικά, το θεωρούσαν αποκύημα ποιητικής φαντασίας, είναι αντίθετα θεμελιωμένο σε ακριβή γεωγραφικά δεδομένα και πρέπει να θεωρηθεί σαν σίγουρος οδηγός στην έρευνά μας.

A. Σημερινή κατάσταση των ερευνών και τοποθέτηση των αρχαίων θέσεων στην ακτή της Θεσσαλίας.

Αρχικά πρέπει να ξεκινήσει κανείς από τις αρχαιολογικές παρατηρήσεις που διαθέτουμε σήμερα. Ακόμη και αν ο πίνακας με τις αρχαίες πόλεις της ακτής βασίζεται σε ελλιπή δεδομένα, είναι ωστόσο δυνατόν να σχηματίσουμε μια ιδέα αρκετά ακριβή των αρχαίων εγκαταστάσεων που υπήρχαν και να διαμορφώσουμε πλέον σίγουρες ταυτίσεις. Θα ακολουθήσω εδώ ένα αρχαιολογικό δρομολόγιο που φαίνεται παραδοσιακό, επειδή βασίζεται σ' αυτό που πιστεύεται ότι μπορούμε να αντλήσουμε από τον Στράβωνα, μια περιγραφή που κατευθύνεται από το Βορρά στο Νότο ξεκινώντας από τα Τέμπη.

Η θέση της αρχαίας πόλης που ιδρύθηκε πάνω από το Λασποχώρι – Ομόλιο

Τα λείψανα που απομένουν από την αρχαία πόλη επάνω από το Ομόλιο έχουν περιγραφεί από τον F.Stählin:

«Το βουνό της πόλεως χωριζόταν στα νότια από το πίσω της ευρισκόμενο υψίπεδο, που λεγόταν Ομόλη, με μια ράχη και συνόρευε στα δυτικά με μια απότομη χαράδρα και στα ανατολικά με μια κάπως πιο ρηχή ρεματιά. Η ακρόπολη βρίσκεται σε ύψος 233μ. και το Λασποχώρι σε ύψος 12μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας. Η ακρόπολη ήταν περιτειχισμένη με ακανόνιστες σχιστολιθικές πλάκες. Μέσα σ' αυτήν, κάτω από το ξεσκέπαστο εξωκλήσι του Άι- Λιά, σε ανασκαφή βρέθηκαν τα κατάλοιπα ενός ναού με μελαμβαφή όστρακα του 5^{ου} και 4^{ου} π.Χ.αιώνα⁶. Από την ακρόπολη κατεβαίνουν οι βραχίονες του τείχους πάνω από τις δύο πλευρές των ρεματιών και συνδέονται με δύο εγκάρσια τείχη. Το ένα ήταν κοντά, κάτω από την ακρόπολη, το άλλο ένα τέταρτο της ώρας δρόμο πάνω από το χωριό Λασποχώρι. Το τελευταίο ήταν κτισμένο πάνω στον βράχο με

⁶ .Βλ. Α. Σ. Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1910, 188-190, ΠΑΕ 1911, 284-287 (με σχέδιο).

λίγο πελεκημένες πέτρες, από μέσα και έξω ακατέργαστα συναρμοσμένο, στο μέσο γεμάτο με μικρές πέτρες, και με πλάτος 2.16μ.⁷»

Από επιτόπια εξέταση προκύπτει ότι αυτοί οι τοίχοι δεν μπορεί να είναι μεταγενέστεροι του τέλους του 6^{ου} αι. ή των αρχών του 5^{ου} αι. π.Χ., όπως συμβαίνει με τις περισσότερες πόλεις της Θεσσαλίας. Τα ευρήματα, όστρακα ή θραύσματα γλυπτών, που κατασκευάστηκαν επί τόπου, δεν φαίνεται να χρονολογούνται πριν από τον 5^ο αι. Πιο πρόσφατα ευρήματα δείχνουν την ύπαρξη νεκρόπολης της κλασικής περιόδου, με τουλάχιστον έναν τάφο του πρώτου μισού του 4^{ου} αι., που περιείχε θαυμάσια χρυσά κοσμήματα⁸. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των σωστικών ερευνών που ακολούθησαν, βρέθηκε επιπλέον μια πρωτο-γεωμετρική νεκρόπολη και ένα μεγάλο σπήλαιο με λείψανα της ίδιας περιόδου⁹. Αυτά τα λείψανα δείχνουν ότι αυτός ο τομέας της ακτής κοντά στα Τέμπη γνώρισε κατοίκηση από πολύ παλαιά.

Κατά τον Α.Σ. Αρβανιτόπουλο, ακολουθούμενο από τον F.Stählin, η αρχαία εγκατάσταση του Λασποχωρίου έλεγχε τη γέφυρα του Πηνειού, της οποίας τα ίχνη βρήκε ο έλληνας αρχαιολόγος σε θέση που δεν απέχει πολύ από την τοποθεσία της αρχαίας πόλης. Σήμερα, διαθέτουμε ακριβέστερες ενδείξεις για την οδό που έβγαινε από τα Τέμπη και οδηγούσε στον Δίον και στη Θεσσαλονίκη, τουλάχιστον για τη ρωμαϊκή περίοδο¹⁰.

⁷ .Stählin, Η Αρχαία Θεσσαλία, 110. Μέσα στα ερείπια της πόλης, που κατοικούνταν μέχρι την παλαιοχριστιανική περίοδο, σημειώθηκε η ύπαρξη, στην μεσοβυζαντινή περίοδο, ασκητηρίων (Koder – Hild 1976, 82). Κατά την Σ.Σδρόλια, 2006, 404, σημ.7, τα ασκητήρια αυτά είχαν ιδρυθεί στη διπλή χαράδρα που ονομάζεται Μέγας Λάκκος, σύμφωνα με την παράδοση που επιζεί ακόμη στους κατοίκους των Αμπελακίων. Στη βόρεια έξοδο αυτού του Λάκκου, τοποθετούνται τα ερείπια μιάς εγκατάστασης, πιθανόν παλαιοχριστιανικής περιόδου, σε έναν απομακρυσμένο λόφο στη θέση Παλιοκκλήσι Ομολίου. Η μεγάλη σημασία αυτής της εγκατάστασης για τον έλεγχο του στενού των Τεμπών οδηγούν την Σ.Σδρόλια να προσανατολισθεί στην ταύτιση με το βυζαντινό Λυκοστόμιο, για το οποίο δεν υπάρχει μέχρι σήμερα μια πειστική τοποθέτηση. Για τις πηγές, βλ.Koder – Hild 1976,71. Αλλά για το Λυκοστόμιο, που υπήρξε επισκοπή, έχουν διατυπωθεί και άλλες υποθέσεις από τον B.Helly, *Gonnoi*, 1974, τ.Ι, 14-16 και επίσης από την F.Mottas- J.C.Decourt, “Voies et milliaires romains de Thessalie”, *BCH* 121, 1997, 337-341 (μετ.ελληνική Δρόμοι και ρωμαϊκοί οδοδείκτες στη Θεσσαλία, *ΘεσσΗμ* 39, 2001, 111-121).

⁸ .Βλ.*BCH* 86, 1962, Χρονικά των ερευνών του 1961, 792. *BCH* 102, 1967, Χρονικά των ερευνών του 1968, 874. Βλ.επίσης *BCH* 104, 1980, Χρονικά των Ερευνών του 1979, 644 με παραπομπή στο *ΑΔ* 21, 1973-74, (εκδ.1979), Χρονικά, 564.

⁹ .Βλ.*BCH* 86, 1962, ό.π.: μπρούτζινες πόρτες, χρυσά κοσμήματα, σκύφοι κ.λ.π., χρονολογημένα από το 1000-900 π.Χ. Αυτά τα ευρήματα προέρχονται από θολωτούς τάφους της πρώτης περιόδου της εποχής του Σιδήρου, που επισημάνθηκαν από τον Δ.Ρ.Θεοχάρη και απετέλεσαν αντικείμενο έρευνας του I.Georganas, “Early Iron Age Tholos Tombs in Thessaly (c.1100- 700 BC)”, *Mediterranean Archaeology*, 13(2000) 47-54.

¹⁰ .Α.Σ.Αρβανιτόπουλος, *ΠΑΕ* 1911, 285. Βλ.τη μελέτη των J.C.Decourt και F.Mottas (υποσημ.7).

Μία αρχαία εγκατάσταση κοντά στο Στόμιο

Πάντα σύμφωνα με τον F.Stählin, η διαδοχή των γνωστών οικισμών «στα νότια του Ομολίου» (πρέπει να υποθέσουμε προφανώς «του Λασποχωρίου - σύγχρονου Ομολίου») ήταν η ακόλουθη:

«Η ορεινή περιοχή νότια του Ομολίου (δηλ. του Λασποχωρίου – σύγχρονου Ομολίου) είναι αραιοκατοικημένη, δύσκολα προσιτή και λίγο εξερευνημένη. Ο αριθμός και η θέση των ερείπων που υπάρχουν δεν είναι πάρα πολύ σαφείς και οι γνώμες των τοπογράφων σχετικά με την κατάταξη των ονομάτων που διασώθηκαν βρίσκονται σε διάσταση μεταξύ τους... Λόγω των ασαφειών που υπάρχουν, είναι απαραίτητο να απαριθμήσουμε πρώτα από τον βορρά προς τον νότο τα μέχρι τώρα γνωστά αρχαία ερείπια.

Στα μισά του δρόμου Λασποχώρι - Τσάγεζι, κοντά στον κάμπο Αμπελική¹¹, πρέπει να υπάρχουν κατάλοιπα μιάς ακόμη ανεξερεύνητης αρχαίας ελληνικής πόλεως. Εκεί κοντά υπάρχουν ερείπια ενός βυζαντινού ναού, πάνω σε αρχαίες βάσεις με ένα αρχαίο πηγάδι (ΠΑΕ 1910, 190κ.ε.). Προς τα δεξιά αυτού του δρόμου, νότια του Μετοχίου, σημειώνεται στον χάρτη (με κλίμακα 1:75.000) ένας τόπος πάνω στο βουνό με το όνομα Παλιόπυργος (πρβλ. Γεωργιάδης 145). Προς τα αριστερά του δρόμου Τσάγεζι – Καρύτσα είδε ο Αρβανιτόπουλος ίχνη ενός αρχαίου ελληνικού τείχους και έναν ισχυρό βυζαντινό πύργο, τον Παλιόπυργο. Το μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου το θεώρησε ο Leake (III 402, IV 415) ότι ανήκε στο Ομόλιο. Εκεί βρήκε μια αφιερωματική επιγραφή του 5^{ου}-4^{ου} αιώνα π.Χ. προς τιμήν της Θέμιδος (ΠΑΕ 1910, 191, ΠΑΕ 1916, 69, IG, 1224)».

Σ' αυτόν τον τομέα, νότια από το Λασποχώρι – σημ. Ομόλιο, τα αρχαιολογικά ευρήματα που σημείωσε ο Stählin φαίνεται αρκετά διάσπαρτα και ελάχιστα διαφωτιστικά. Οι αρχαιολογικές έρευνες κατά το διάστημα που μεσολάβησε δεν απεκόμισαν περισσότερα στοιχεία αλλά τουλάχιστον έχει αναγνωρισθεί η ύπαρξη μιας κλασικής νεκρόπολης στο ίδιο το Στόμιο ή στο άμεσο περιβάλλον του¹². Η πρόσφατη επισκόπηση που έγινε από τους Ολλανδούς αρχαιολόγους¹³ μας προσκομίζει μια πληροφορία πλέον ουσιώδη: ανάμεσα στο σύγχρονο χωριό, το οποίο

¹¹ .Συμπληρωματικές πληροφορίες στο Σ. Σδρόλια 2006, 404, η οποία σημειώνει μεσοβυζαντινά ερείπια στην Αμπελική, στα δυτικά του Στομίου, όπου έχουν βρεθεί παλιά δύο εκκλησίες, η μία με την ταφική επιγραφή του αρχιερέα Διονυσίου Καμφορύμη (Σωτηρίου 1928, 374, Σπανός 1979, Avgamea-Feissel 1987, 39-70). Ο σύγχρονος χάρτης 1:5000 δείχνει την ύπαρξη ενός ποταμού με το όνομα Αμπελική, το οποίο εκβάλλει στη θάλασσα 2 χμ. στα Ανατολικά του Στομίου.

¹² .Βλ. BCH 108, 1984, Χρονικά, 793, με παραπομπή στο ΑΔ 30, 1975 (έκδ.1983), Χρονικά, 196. «από ένα νεκροταφείο, πιθανόν των αρχαίων Ευρυμενών (αναφορά στην μέχρι σήμερα παραδεκτή τοποθέτηση), που καταστράφηκε το 1975 από εργασίες διαμόρφωσης του εδάφους, διασώθηκε μια δεκάδα αγγείων του 6^{ου}-5^{ου} αι.»

¹³ .Βλ. παραπάνω, υποσημ.4. Πρβλ. Koder –Hild 1976, 99:πάνω από το σημερινό λιμάνι του Στομίου συναντά κανείς ένα φρούριο ισχυρής οχύρωσης σε λόφο καλυμμένο σήμερα με βλάστηση. Η κατασκευή του από αργούς λίθους και κονίαμα μπορεί να το χρονολογήσει στη μεσοβυζαντινή περίοδο.

έλαβε την ατυχή ονομασία Ομόλιον (εδώ πρέπει να τοποθετηθούν οι αρχαίες Ευρυμενές) και την Καρίτσα πρέπει να υπήρχε μια «κεντρική εγκατάσταση», που θα μπορούσε να αντιστοιχεί σε θέση αρχαίας πόλης: αυτή που τοποθετείται στην παραλία, 1χμ.νότια του Στομίου, στη μονή Παναγίας ή Αγίου Δημητρίου, που λέγεται επίσης Οικονομείον¹⁴.

Η αρχαία εγκατάσταση του Κόκκινου Νερού

Ας συνεχίσουμε για άλλη μια φορά την ανάγνωση του κειμένου του F. Stählin: στην περιγραφή του από βορρά προς νότο, ο F. Stählin δεν μνημονεύει την Καρίτσα παρά εν τάχει¹⁵.

«Μία ώρα νότια της Καρύτσας πηγάζουν δύο πηγές με μεταλλικό «κόκκινο νερό». Αυτές έχουν κοκκινωπά κατακάθια σιδήρου και το νερό τους έχει ευχάριστη δροσιά (12° C) και ωραία γεύση, ο δε Heldreich¹⁶ το παρομοιάζει με το νερό του Vichy.

Βόρεια των εκβολών τους στη θάλασσα, σε μια εξαίσια, ρομαντική τοποθεσία βρίσκεται το Παλιόκαστρο της Καρύτσας (Kern, Arch.für Religionsforsch., 10, 1907, 87). Κατά τον Γεωργιάδη, πρόκειται για αρχαία ελληνικά τείχη. Εδώ βρέθηκε μία επιγραφή της ρωμαϊκής εποχής (I.G., 1223, πρβλ. Wilhelm, Beiträge, 322).

Στις εκβολές του Παλιουργιά, ανατολικά του εξαφανισμένου τώρα Οικονομείου, στην τοποθεσία Ταρσανάς, υπάρχουν μεμονωμένοι αρχαίοι ελληνικοί ορθογώνιοι λίθοι και βυζαντινά τείχη¹⁷.

Πρέπει να μνημονεύσουμε ακόμη την σημείωση αρ.87 του Stählin σ' αυτή τη σελίδα. «Αμέσως στα νότια της Καρύτσας, κοντά σ' ένα εξωκλήσι, στο ύψωμα 369, ο χάρτης (1:75.000) δείχνει αρχαία ερείπια. Ο Tozer (78) αναφέρει ότι του υποδείχτηκαν κάποια ερείπια νότια της Καρίτσας αλλά δεν μπόρεσε να τα επισκεφθεί. Περισσότερα στοιχεία λείπουν». Αυτή η σημείωση θα μπορούσε να έχει εφαρμογή στο Παλιόκαστρο της Καρίτσας.

¹⁴ .Η πληροφορία υπάρχει ήδη στον Mézières, *Mémoire...*, 96-97. «σε όλη την παραλία, δεν βλέπω παρά μόνο ένα σημείο που να αρμόζει σε πόλη κάποιας σπουδαιότητας: το μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου, τοποθετημένο στο βουνό, στα βόρεια της Καρίτσας, επάνω από το μικρό λιμανάκι της Φτέρης. Εκεί υπάρχει ακόμη μια βυζαντινή εκκλησία, η ίδρυση της οποίας ανέρχεται στους πρώτους χρόνους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, και η οποία κτίσθηκε χωρίς αμφιβολία σε αρχαία θέση. Αλλά επειδή δεν σώζεται κανένα ίχνος επί τόπου και τίποτε δεν υποδηλώνει την ύπαρξη μίας αρχαίας πόλης, διατηρούμε πολλές επιφυλάξεις για την τοποθέτηση εδώ των Ευρυμενών (sic)».

¹⁵ .Η Καρίτσα έφερε αυτό το όνομα ήδη από τον 12° αι. στον άραβα γεωγράφο Idrisi (Αβραμέα 1974, 80). Ο οικισμός εκείνης της εποχής θα μπορούσε να τοποθετηθεί στη θέση Παλιοχώρι, στα δυτικά του σημερινού χωριού, αλλά ο χώρος δεν έχει ερευνηθεί (Σ. Γουλούλης 1992, 476).

¹⁶ .Πρόκειται για τον Th.v.Heldreich, "Botanische Ergebnisse einer Bereisung in Thessalien", Sitz.Ber. Berlin. Akad. M.N.Kl., 1883, 155-164 (δεν το έχω δει).

¹⁷ . F.Stählin, Η Αρχαία Θεσσαλία, 113.

Εκεί βρίσκουμε μια πηγή μεταλλικού νερού, η οποία έδωσε το όνομα σε όλη την κοιλάδα. Η περιγραφή της πηγής που έδωσε άλλοτε ο γεωλόγος F.Teller είναι πιο επεξηγηματική από εκείνη του Stählin και αξίζει να αναφερθεί. Ερχόμενος από νότια, ο Teller πήρε το δρόμο από τη Θανάτου (σημ. Μελιβοία) προς την Καρίτσα:

«Στη συνέχεια του δρόμου προς την Καρίτσα, δρόμου ο οποίος πάλι ανεβαίνει με στροφές σε κανονικά διαστήματα προς το εσωτερικό, ακολουθεί κανείς ένα ρέμα, το οποίο έλαβε από τους ντόπιους το όνομα Κόκκινο Νερό, διότι οι πέτρες της κοίτης του είναι καλυμμένες με αποθέσεις ώχρας, όπως παρατηρεί κανείς στις σιδηρούχες πηγές ή τα εδάφη τα πλούσια σε σίδηρο. Στην παρούσα περίπτωση η προέλευση αυτού του φαινομένου θα πρέπει να αναζητηθεί σε μια πηγή με άφθονο νερό, στην οποία φθάνει κανείς ακολουθώντας το ρέμα, μετά από 20 λεπτά. Αυτή η πηγή βρίσκεται στους πρόποδες της ανατολικής πλαγιάς της Όσας, σε υψόμετρο 130 μ. πάνω από τη θάλασσα και σε απόσταση μιας ώρας στα νότια της Καρίτσας και αναβλύζει από μία λεκάνη με ακανόνιστα τοιχώματα, σκεπασμένα με παχιά βλάστηση, από το κέντρο της οποίας ξεπηδούν από αναρίθμητα σημεία φυσαλίδες από διοξείδιο του άνθρακα, μεγάλες όσο μια γροθιά, με τέτοια δύναμη ώστε διατηρείται μια μόνιμη αναταραχή στην επιφάνεια του νερού. Ο τομέας από τον οποίο αναδύεται μόνιμα διοξείδιο του άνθρακα έχει πλάτος περίπου δύο μέτρων και χύνεται στο ποτάμι περίπου 12 βήματα μακρύτερα. Ο πυθμένας και τα τοιχώματα της λεκάνης είναι σκεπασμένα από σημαντικά αποθέματα υδροξειδίου του σιδήρου. Το νερό έχει τη συνηθισμένη θερμοκρασία των πηγών, γεύση ελαφρά όξινη, η παροχή του παρουσιάζει διακυμάνσεις αναλόγως των ατμοσφαιρικών συνθηκών, ενώ οι αποθέσεις της ώχρας αυξάνονται σημαντικά κάτω από το επίπεδο του νερού. Τριγύρω το έδαφος αποτελείται από γνεύσιο με πρασινωπούς σχιστόλιθους και σερπεντίτη με φλέβες ανοιχτοπράσινου χρυσοτίτη, τη θέση των οποίων δυστυχώς δεν μπορεί να παρατηρήσει κανείς, διότι το περιβάλλον καλύπτεται από πυκνή βλάστηση.

Σε απόσταση 10' νοτιοδυτικά της πηγής εξέρχεται κανείς από τους γνεύσιους του Κόκκινου Νερού για να εισέλθει σε μια μεγάλη ζώνη σκουροκόκκινων σχηματισμών με αμυγδαλοειδή εγκλείσματα, ως ενδιάμεσο στρώμα, για να περάσουμε σε γκρίζους καθαρούς ασβεστόλιθους, κατά το ήμισυ κρυσταλλοποιημένους και στη συνέχεια σε ασβεστόλιθους εντελώς κρυσταλλοποιημένους, από τους οποίους είναι φανερό ότι κάτω από την επίδραση των υδάτων με το διοξείδιο του άνθρακα αναπτύσσεται η ίδια διαδικασία, η οποία εξηγεί κατά τη γνώμη μας τη δημιουργία των κόκκινων χωμάτων. Σε κάθε περίπτωση είναι πιθανό ότι το νερό της πηγής, πλούσιο

σε διοξειδίο του άνθρακα, εξερχόμενο στο άμεσο περιβάλλον του, συνέβαλε στην παραπάνω διαδικασία»¹⁸.

Τα νερά της πηγής και του ρέματος του Κόκκινου Νερού φθάνουν στη θάλασσα περνώντας δια μέσου μιας κοιλάδας με ωραία πλατάνια. Στο τμήμα της κοιλάδας το πλησιέστερο προς τη θάλασσα αναπτύχθηκε μια μικρή εγκατάσταση λουτρών, η οποία προσφέρει προφανώς περισσότερες θαλάσσιες απολαύσεις παρά θεραπείες μιάς καλής ιαματικής πηγής¹⁹. Στην ακτή δεν υπάρχει κλειστός κόλπος αλλά μία παραλία με χοντρό χαλίκι, ενώ ακόμη και οι εκβολές του ποταμού δεν παρέχουν τη δυνατότητα για προφύλαξη των σκαφών. Επομένως, ο τόπος δεν έχει σχέση με τη ναυσιπλοΐα και θα ήταν μάταιο να ψάξει κανείς για λιμάνι στην ευρύτερη περιοχή. Ωστόσο βρίσκει κανείς εκεί έναν τόπο με αγροτικές δυνατότητες, την πιθανότητα εκμετάλλευσης του δάσους, και την χρήση ενός δομικού υλικού, του ασβεστόλιθου, πιο εύχρηστο από τους σχιστόλιθους και τον γνεύσιο. Εν πάση περιπτώσει, οι αρχαιότητες δεν φαίνεται να αποτελούν το αντικείμενο ενδιαφέροντος της μικρής αυτής λεκάνης.

Ωστόσο, πρέπει κανείς να έχει υπόψη του την πληροφορία που μας έδωσε ο άγγλος περιηγητής Tozer, όπως αναφέρεται από τον Stählin, και κυρίως, σήμερα, της περιγραφής της επιφανειακής έρευνας μιας ομάδας Ολλανδών με επικεφαλής τον S. C. Bakhuizen, η οποία επισήμανε την ύπαρξη ενός αρχαίου οχυρωμένου οικισμού στα νότια της Καρίτσας, εφοδιασμένου με εκμεταλλεύσιμο έδαφος καλής ποιότητας²⁰. Στην πραγματικότητα οι μαρτυρίες, παλιότερες και σύγχρονες, αναφέρουν: υπάρχει σ' αυτή την περιοχή ένα Παλαιόκαστρο, τοποθετημένο σε απόσταση 4χμ. στα νότια της Καρίτσας, που φέρει την ονομασία Παλαιόκαστρο Καρίτσας, αλλά βρίσκεται πολύ κοντά στο Κόκκινο Νερό. Από την Καρίτσα, ορεινό χωριό σε υψόμετρο από 300-400μ., πρέπει να κατεβεί κανείς γρήγορα, από έναν ελικοειδή δρόμο χαραγμένο στη νότια πλαγιά ενός υψώματος της Όσσας, που λέγεται Παλιαμπέλια. Πάνω από τη θάλασσα, ανοίγεται επομένως μια λεκάνη γεμάτη με ελιές, την οποία κατοπτεύει κανείς κατεβαίνοντας για να φθάσει στα σπίτια του Κόκκινου Νερού. Η αρχαία θέση είναι εγκατεστημένη σε παραλιακό λόφο: από βορρά περικλείεται από μια στενή κοιλάδα, ανατολικά από απόκρημνο βράχο που κατηφορίζει προς την παραλία, ενώ στα νότια δεσπόζει στη

¹⁸ .F.Teller, *Geologische Beschreibung des südöstliche Thessalien, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie de Wissenschaften, Mathematisch-Naturwiss. Classe, Vienne, 1880, 198.*

¹⁹ .Βλέπει κανείς από το ίδιο το όνομά του ότι το Κόκκινο Νερό ήταν ένας μικρός οικισμός μέχρι πρόσφατα.

²⁰ .Η έκθεση αυτής της έρευνας έγινε από τον Ton Wiss (σημ.αφ.4). Η χρονολογική ένδειξη που δίδεται από τον τίτλο θα πρέπει να διορθωθεί: θα πρέπει να αποσυνδέσει κανείς τους βόρειους τομείς της αιγαιακής ακτής, που αποδίδονται στους Μάγνητες της κλασικής εποχής, από τους νότιους τομείς, οι οποίοι, όπως ανέφερα αλλού, εξαρτώνταν από τους Θεσσαλούς μέχρι τα μέσα του 4^{ου} αι.

μικρή κοιλάδα που διασχίζεται από το ρέμα του Κόκκινου Νερού²¹. Παντού η βλάστηση είναι τόσο άφθονη ώστε δεν μπορεί κανείς να διακρίνει κανένα αρχαίο ίχνος, παρά μόνον έναν μεγάλο βυζαντινό τοίχο στη νότια πλευρά. Εδώ υποθέτουμε ότι πρέπει να τοποθετηθεί η αρχαία πόλη Ομόλιον.

Αυτή η άποψη επιβεβαιώθηκε από τις παρατηρήσεις που έγιναν από την Σ. Σδρόλια γι' αυτή την περιοχή²². Στη θέση με την ονομασία Μιτσιβιό βρίσκονται τα ερείπια ενός μεσοβυζαντινού μοναστηριού, με ναό με τρίπλευρη αψίδα και σε μια γειτονική ιδιοκτησία μια βυζαντινή κατασκευή, όπου υπάρχουν πολυάριθμα αρχιτεκτονικά μέλη (κιονόκρανα, αμφικιονίσκοι παραθύρων, θραύσματα θυρωμάτων και άλλα γλυπτά). Το ίδιο και στην εκκλησία της Παναγίας, υπάρχει βυζαντινό κτίσμα (πιθανόν μοναστήρι). Όλα τα παραπάνω λείψανα αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια της κατασκευής της οδικής παράκαμψης Καρίτσας. Στο Κόκκινο Νερό, συναντά κανείς στα βόρεια του χωριού, σε ένα λόφο φυσικά οχυρό, σημαντικά ερείπια αυτού που οι ντόπιοι ονομάζουν φρούριον. Η παρουσία αυτής της κατασκευής και η αναφορά αρχαίων λειψάνων στο σημερινό χωριό οδήγησε πολλούς σύγχρονους συγγραφείς να τοποθετήσουν εδώ τη μαγνητική πόλη Ευρυμενές (Koder –Hild 1976, 60). Πιστεύεται ότι θα γίνει κανείς περισσότερο πειστικός αναφέροντας σχετικά μ' αυτή τη θέση την μαρτυρία του Προκόπιου για την ανακαίνιση των τειχών των Ευρυμενών από τον Ιουστινιανό, αλλά αυτό δεν προσφέρει τίποτε σίγουρο.

Από την άλλη μεριά γνωρίζουμε ότι από αυτή την ακτή διέρχονταν μία βυζαντινή οδός και μπορεί να σκεφθεί κανείς ότι περνούσε χωρίς αμφιβολία από τη θέση της μεταβυζαντινής γέφυρας, κτισμένης στη θέση αρχαίας, κοντά στην οποία σημειώνεται ένα καλντερίμι, που περιέχει θραύσματα βυζαντινών αρχιτεκτονικών μελών (Νικονάνος 1973, 48-51 και 1979, 108). Τρία μεσοβυζαντινά μοναστήρια έχουν βρεθεί σ' αυτή την περιοχή και τα αρχιτεκτονικά μέλη που έχουν συγκεντρωθεί και μεταφερθεί στην αρχαιολογική συλλογή Αγίας δημιουργούν την υπόθεση

²¹ .Ν.Νικονάνος, *Οι βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας από τον 10^ο αιώνα ως την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους το 1393, Συμβολή στη βυζαντινή αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1979, 108κ.ε., με παραπομπές στην Α.Αβραμέα και F.Hild. Βλ. επίσης για το Ομόλιον (Κόκκινο Νερό), που περιγράφεται ως Ευρυμεναί από τους σύγχρονους συγγραφείς: Δ.Ρ.Θεοχάρης, *ΑΔ 17*, 1961/62, Χρονικά, 178, Κ.Γαλλής, *ΑΔ 21*, 1973-74, (εκδ.1979), Χρονικά, 564, Σ.Γουλούλης, *Όρος των Κελλίων, Συμβολή τοπογραφική και ιστορική, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για την Αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δ.Ρ.Θεοχάρη*, Βόλος 1987, Αθήνα 1992, 493-497, Δ.Αγραφιώτης, *Η επαρχία της Αγίας κατά την βυζαντινή εποχή, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας*, Λυών 17-22 Απριλίου 1990, Αθήνα 1994, 423-430, Σ.Σδρόλια, *Αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή του Κόκκινου Νερού, στο Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998)*, Βόλος 2000, έκδ.2003, 197-204.

²² .Σ.Σδρόλια 2006, 405, η οποία σημειώνει συγκεκριμένα ότι τα βυζαντινά ερείπια στη θέση Παλιοχώρι του Κόκκινου Νερού βρίσκονται ακόμη και σήμερα καλυμμένα με βλάστηση, όπως και η πλειοψηφία των άλλων θέσεων της περιοχής.

ότι υπάρχουν και άλλα τρία. Διακρίνεται ιδιαίτερα ένα Παλιομονάστηρο με εκκλησία στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου, που χρονολογείται στον 12^ο αι. (Σδρόλια 2000, 199 κ.ε.).

Ερευνώντας την αρχαία Μελίβοια. Η περιοχή της κοιλάδας της Παλιουριάς και της Βελίκας.

Η περιοχή κατοίκησης που βρίσκεται στη συνέχεια του Κόκκινου Νερού προς νότον βρίσκεται στις εκβολές ενός σημαντικού ρέματος, που ονομάζεται Παλιουριά, και χύνεται στη θάλασσα σε απόσταση 2χμ. βόρεια του ακρωτηρίου Δερματάς (ή Κίσαβος). Αυτό το ρέμα, του οποίου η ροή κατευθύνεται από Νοτιοδυτικά προς τα Βορειοανατολικά, σχηματίζει μια κοιλάδα στην κορυφή της οποίας βρίσκεται το σύγχρονο χωριό της Μελιβοίας (παλιά Αθανάτου), στις νότιες πλαγιές της Όσας. Αυτή η κοιλάδα επέτρεπε στην αρχαία οδό να αποφύγει το δύσκολο πέρασμα του ακρωτηρίου Δερματάς, κατά μήκος του οποίου το βουνό πέφτει απότομα προς τη θάλασσα. Στις εκβολές της Παλιουριάς, σύμφωνα με το χάρτη του F. Stählin, βρισκόταν ένας οικισμός με το όνομα Ταρσανάς, που σημειώθηκε από τον W. M. Leake στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Αυτό το τοπωνύμιο, ο Ταρσανάς, δεν υπάρχει πλέον στους σύγχρονους χάρτες²³ και το μικρό χωριό που υπήρχε εκεί υποβιβάσθηκε σε οικισμό εξαρτώμενο από τη Μελιβοία. Η απεικόνισή του στο χάρτη επιβάλλει να το τοποθετήσουμε στην έξοδο της μικρής κοιλάδας με το ίδιο όνομα, από την οποία η παραλιακή οδός παίρνει κατεύθυνση προς τη Μελιβοία και τη λεκάνη της Αγιάς²⁴. Στο χαμηλότερο τμήμα της κοιλάδας, κατά μήκος του ρέματος, που δεν στερεύει ποτέ, απλώνονται ωραία άνθηρα που είναι σήμερα καλυμμένα με πλούσια βλάστηση.

²³ .Βλ.ήδη στον Mézières, Mémoire, 95: "M.Leake (Travels, IV, 415) μιλάει για έναν τόπο που λέγεται Ταρσανάς, που βρίσκεται ανάμεσα στη Θανάτου και στην Καρίτσα, όπου απαντούν κάποιες τετραγωνισμένες πέτρες και ερείπια λουτρών. Όμως δεν τον είχε επισκεφθεί ο ίδιος, και δεν μπόρεσα να αποκτήσω από τους κατοίκους της περιοχής καμμία πληροφορία για τα ερείπια αυτά». Βλ. τον πίνακα του F.Stählin, Αρχαία Θεσσαλία, 112. Κατά λάθος ο R.Baladié, στην έκδοση του Στράβωνα, βιβλίο ΙΧ, Λεξικό, 289, τοποθετεί τον Ταρσανά και επομένως και τον Ριζούντα, στο νησί του Τρίκερι.

²⁴ .Σ.Σδρόλια 2006, 406: ακολουθώντας την κοιλάδα της Παλιουριάς, η βυζαντινή οδός αφήνει στα δεξιά της την εκκλησία της Άλλης Χώρας, ένα αρχαίο οικισμό, που συνοικίσθηκε μαζί με άλλους στη Μελίβοια στην αρχή της Τουρκοκρατίας (Αγραφιώτης 1994, 424, πρβλ.Kiel 1996, 162, φαίνεται ότι αυτός ο οικισμός της Άλλης Χώρας μπορεί να ταυτισθεί με τη Μικρή Θανάτου, η οποία μαζί με τη Μεγάλη Θανάτου σχημάτισαν τη σύγχρονη Μελιβοία), μαζί με άλλα βυζαντινά μοναστήρια στο όρος Κούτζιμπος (Αγραφιώτης 1994, 424, 425). Εκεί απαντούν τα ναωνύμια Κόκκινη Εκκλησιά, Ανάληψη, Παλιοθεολόγος, Παλιοπαναγιά. Στη θέση τη λεγόμενη Παλιοθεολόγος, βρίσκονται τα ερείπια βυζαντινής μονής, από όπου προέρχεται ο θησαυρός υπερπύρων ο λεγόμενος της Μελιβοίας, που δημοσιεύθηκε από την Β. Πέννα- Ι. Τουράτσογλου, Ο θησαυρός Παλιοθεολόγου Μελιβοίας /1988, στο *Το νόμισμα στο Θεσσαλικό χώρο, Πρακτικά Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης*, Βόλος, Μάιος 2001, Οβολός 7,2004, 365-408.

Ψηλότερα, υπάρχουν καστανιές που παίρνουν τη θέση των οπωροφόρων δένδρων.

Εκεί σημείωσαν οι περιηγητές του προηγούμενου αιώνα ορισμένους αρχαίους δόμους και βυζαντινά κτίσματα, στα οποία θέλησαν να αναγνωρίσουν τα ερείπια της αρχαίας πόλης Ριζούς²⁵. Τα ίχνη αυτά περιγράφηκαν από τον Ν. Νικονάνο²⁶, ενώ λεπτομερή αναφορά έδωσε πρόσφατα και η Σ. Σδρόλια²⁷. Βρίσκει κανείς ακόμη ερείπια μιάς αρχαίας και βυζαντινής οχύρωσης, που επισημάνθηκαν από παλιά. Δύο άλλες σημαντικές κατασκευές υπάρχουν στη θέση που λέγεται Μονόπετρα (ένας οχυρωμένος πύργος και ένα καλντερίμι που σχετίζονται με βυζαντινή μονή²⁸), και δύο ακόμη στις θέσεις Ντίνος και Οστροβός²⁹. Σήμερα υπάρχουν τα υπολείμματα μιας βυζαντινής μονής στη βόρεια όχθη της κοιλάδας³⁰, που έδωσαν αρκετά θραύσματα γλυπτικής και αρχιτεκτονικής της μεσοβυζαντινής περιόδου, καθώς και μια σειρά από δεξαμενές στη νότια όχθη, χωρίς αμφιβολία για την διατήρηση του κρασιού. Απο αυτές προέρχεται και το τοπωνύμιο Καρούτα ή Καρούτες που δόθηκε στο βουνό μέχρι τη νότια πλευρά του, όπως στη δεξαμενή που αναγνωρίστηκε από τον Νικονάνο το 1970.

Δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε στα μεμονωμένα λείψανα που αποδίδονται στον Ταρσανά τη θέση μιας πόλης, θα πρέπει να ανεβούμε βορειότερα, στη σειρά των αρχαίων εγκαταστάσεων που αποκαλύφθηκαν από τον F.Stählin και τους επόμενους για να βρούμε το Ομόλιο και τον Ριζούντα³¹. Στην πραγματικότητα βρισκόμαστε στην περιοχή της Μελιβοίας ή στα όριά της, όπως φαίνεται³². Διότι, η κοιλάδα της

²⁵ .Στην πραγματικότητα, η ταύτιση του Ριζούντα με τον Ταρσανά προτάθηκε παλαιότερα με επιφύλαξη από τον Mézières, ό.π., 96: (ο Ριζούς) «βρίσκεται στο ένα από τα δύο σημεία που υποδείχθηκαν από τον M.Leake ως αρχαίες θέσεις, στο Καστρί κοντά στη Θανάτου, όπου δεν μπόρεσα να δω παρά σύγχρονα ερείπια ή στον Ταρσανά, τον οποίο δεν μπόρεσα να ανακαλύψω») και η ταύτιση αυτή διατηρήθηκε από τους σύγχρονους συγγραφείς πρβλ.Νικονάνος 1973,20, Koder-Hild 1976, 92 κ.λ.π.

²⁶ .Ν.Νικονάνος, ΑΘΜ 2,1973,43-48. Από εκεί προέρχονται οι πληροφορίες που έδωσε η Αβραμέα, *Η Θεσσαλία...*, 1973, 82 και η σημείωση του F.Hild στο Koder – Hild, *Tab.Imp.Byz.*, 1976, 92, στο λήμμα Ριζούς.

²⁷ .Σ. Σδρόλια, *ΑΔ* 53, 1998, Χρονικά, 474-475 (με υπενθύμιση της ταύτισης του Ριζούντα με τον Ταρσανά) και Σδρόλια 2006, 406.

²⁸ .Νικονάνος 1973, 46.

²⁹ .Αγραφιώτης 1994, 423.

³⁰ .Νικονάνος στο Αγραφιώτης 1994, 424.

³¹ .Οι αντιρρήσεις σ' αυτή την τοποθέτηση είναι δύο ειδών:1).τα αρχαιολογικά δεδομένα δεν αντιστοιχούν σε μια κεντρική θέση, με ακρόπολη, περίβολο, κάτω πόλη και νεκρόπολη (βλ. τον χαρακτηρισμό και την κατανομή των κεντρικών θέσεων στη μελέτη του T.Wise, υποσημ.4). 2)Στη σειρά των ταυτίσεων που υιοθετήθηκαν από τους σύγχρονους συγγραφείς, η τοποθέτηση του Ριζούντα στον Ταρσανά οδηγεί στην κατάταξη αυτής της πόλης στην παραλία αμέσως βόρεια της Μελιβοίας και επομένως νότια του Ομόλιου, και αυτό όποια και να είναι η τοποθέτηση που υποστηρίζει κανείς για το ίδιο το Ομόλιο, στο Λασποχώρι η νοτιότερα, στην Καρίτσα, κατά τη γνώμη μου (βλ. παρακάτω), ενώ σύμφωνα με τους αρχαίους συγγραφείς ο Ριζούς δεν μπορεί να τοποθετηθεί παρά στα βόρεια του προηγούμενου.

³² .Μήπως αυτό πρέπει να υποτεθεί στη βάση του τοπωνυμίου Παλιουριά;

Παλιουριάς δεν είναι παρά εξάρτημα οικισμών εγκατεστημένων στο εσωτερικό της περιοχής, όπως οι σύγχρονοι οικισμοί της Αθανάτου και της Βελίκας, επειδή χωρίζεται από τον κόλπο του Αγιοκάμπου με το ακρωτήριο Δερματάς, που αποκλείει κάθε διάβαση προς νότον. Σημείο κατ'εξοχήν αξιοσημείωτο σ' αυτή την παραλία, αυτό το ακρωτήριο ήταν γνωστό στη μεσαιωνική και βυζαντινή περίοδο ως *cavo di Verliqui, foxe de Vendichi*, το ακρωτήριο της θέσης Βερλίκι, ένα τοπωνύμιο που μπορεί να αντιστοιχεί με το σύγχρονο όνομα Βελίκα³³. Ο Λ. Δεριζιώτης ανέσκαψε στο ακρωτήριο Δερματάς μία σημαντική μοναστική εγκατάσταση, με καθολικό του 12^{ου} αι. (Δεριζιώτης 1997, 43).

Στην πραγματικότητα, πρέπει να μεταβούμε στο εσωτερικό της περιοχής, ακολουθώντας το δρόμο που πάει στην Αγιά, για να βρούμε τους οικισμούς που δεν είχαν διαθέσιμο χώρο στην ακτή. Αυτή η ακτή, δηλαδή το τμήμα της νότια του κάβου Δερματάς, αποτελείται από μια μεγάλη επίπεδη επιφάνεια, τον κάμπο του Αγιοκάμπου, που σχηματίστηκε από τις αλλουβιακές αποθέσεις τριών σημαντικών ρεμάτων, που διατρέχουν τις νότιες παρειές της Όσσας στα βόρεια και εκείνες του Μαυροβουνίου στα νότια. Η ακτή είναι σχεδόν ευθύγραμμη για περίπου 13χμ., σίγουρα πρόσφατου σχηματισμού και οι συγκεντρωμένες αποθέσεις έχουν καλύψει όλους τους μυχούς και το περίγραμμα που θα είχε η παραλία κατά την αρχαιότητα. Έτσι, εξηγείται πολύ καλά το γεγονός ότι οι αρχαίες και βυζαντινές εστίες κατοίκησης είχαν ιδρυθεί στο πίσω μέρος, στους πρώτους λόφους και τις πλαγιές του βουνού.

Η σημαντικότερη θέση αυτής της περιοχής, βόρεια του κόλπου του Αγιοκάμπου είναι εκείνη του Κάστρου Βελίκας: οι πληροφορίες που διαθέτουμε ακόμη και σήμερα γι' αυτό παραμένουν λιγοστές αλλά βεβαιώνουν ωστόσο, ότι πρόκειται για μια αρχαία εγκατάσταση, στην οποία οι επιφανειακές έρευνες δεν αποκάλυψαν κατοίκηση μεταγενέστερη της παλαιοχριστιανικής εποχής³⁴. Ανάμεσα στη Βελίκα και τη νότια απόληξη της πεδιάδας του Αγιοκάμπου, όπου βρίσκεται η απόληξη μιας κοιλάδας, που κατοπτεύεται από τα Δυτικά από το μεσαιωνικό φρούριο της Σκήτης, ιδρυμένο πάνω από το χωριό με το όνομα αυτό, δεν βρίσκει κανείς αναφορά σε άλλες αρχαιολογικές θέσεις αλλά μόνο στην Παναγία Βελίκα και τη Μεταμόρφωση Σωτηρίτσας³⁵. Αλλά στην άκρη αυτής της μακριάς παραλίας του Αγιοκάμπου, αμέσως επάνω από το χωριό Πολυδένδρι, σε μια θέση σχεδόν συμμετρική με

³³ .Για τις πηγές και την ερμηνεία τους βλ. Α. Αβραμέα, ό. π., και Koder – Hild, *Tab.Imp.Byz.*, 1976, λήμμα Βερλίκι.

³⁴ .Αρχιμανδρίτης Νεκτάριος Δρόσος, Η αρχαία Μελίβοια, στο Δ. Αγραφιώτης (επιμ.), *Σελίδες από την Ιστορία του χωριού Μελίβοιας της Αγιάς*, έκδ. της κοινότητας Μελιβοίας, 1997, 15κ.ε., υπόθεση που ήδη αναφέρθηκε στο Αγραφιώτης 1994, Τζιαφάλιας 1994, 425.

³⁵ .Βλ. Σ. Σδρόλια, 409, αρ.40, με παραπομπές στο Νικονάνος 1979, 51, Μπούρας 2002, 29, για την Παναγία Βελίκα και Νικονάνος 1974, 176 για τη Μεταμόρφωση Σωτηρίτσας.

εκείνη του Κάστρου Βελίκας που βρίσκεται στα βόρεια του κόλπου, βρίσκεται μια αρχαία θέση πολύ ενδιαφέρουσα, εκείνη του Σκιαθά, η οποία πρέπει ελκύσει όλο το ενδιαφέρον μας στο σημείο αυτό.

Στα νότια του κόλπου του Αγιοκάμπου, η εγκατάσταση στο Σκιαθά-Πολυδένδρι

Η θέση στο Κάτω Πολυδένδρι, στην τοποθεσία με το όνομα Σκιαθάς, είναι γνωστή από παλιά. Ο F. Stählin, ο οποίος τοποθετούσε εκεί τη Μελίβοια³⁶, μπορεί για μία ακόμη φορά να μας φανεί χρήσιμος με τις αναφορές του.

«Η πόλη βρισκόταν στους πρόποδες της Όσσας, όπου το βουνό γέρνει προς τη Θεσσαλία, δηλαδή προς τον νότο, σε αντίθεση με τη Μακεδονία που βρίσκεται στα βόρεια. Συγχρόνως όμως βρισκόταν κάτω από το Πήλιον, πριν από την κοιλάδα του Αμυρου, δηλαδή στο χαμήλωμα ανάμεσα από τα δύο βουνά. Πρέπει επομένως να αναζητηθεί κοντά στο Πολυδένδρι. Εδώ στο βαθύλωμα ανάμεσα στην Όσσα και το Πήλιον, βρισκόταν το κύριο σημείο της οδού, η διακλάδωση. Τέλος, με την παλιά ακμή της πόλεως ταιριάζει μια ταφική στήλη του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, που βρέθηκε εδώ. Τα κεραμίδια, που βεβαίως μαρτυρούνται μόνο προφορικά, φέρουν το όνομα της πόλεως. Το ακόμη ανεξερεύνητο περιτείχισμα πρέπει να δείχνει ότι η πόλη ήταν ένα μακεδονικό φρούριο, το οποίο μπορούσε να αντισταθεί σε μια πολιορκία. Η εύφορη πεδιάδα αυτής της πόλεως ήταν ο σημερινός Αγιοκάμπος, βόρεια της Μπουρμπουλήθρας, ο οποίος έχει πολύ πλούσια παραγωγή».

Ωστόσο, οι σωστικές παρεμβάσεις τις οποίες διηύθυνε ο επικεφαλής της 15^{ης} Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Α. Τζαφάλιας, στη θέση Σκιαθά – Κάτω Πολυδένδρι στα τέλη της δεκαετίας του 1980, κάτω υπό δύσκολες συνθήκες, επέτρεψαν να ελέγξουμε και να εκτιμήσουμε τις πληροφορίες που δίδονται από τους περιηγητές και τους ειδικούς της ιστορικής γεωγραφίας αυτής της περιοχής³⁷. Η αρχαία εγκατάσταση, ιδρυμένη σ' ένα λόφο με κλίση προς τη θάλασσα, με μια κορυφή που λέγεται Κάστρο (υψόμ.72μ.), ορίζεται από απότομες πλαγιές και ρέματα στα βόρεια και νότια, ενώ φθάνει στα ανατολικά μέχρι τη θάλασσα, πάνω από την οποία υψώνεται μια απόκρημνη πλαγιά ύψους 8μ. Περικλείεται από τείχος, μερικά τμήματα του οποίου φθάνουν το 1.80 ύψος, με τετράγωνους πύργους (πέντε έχουν αποκαλυφθεί): το τείχος είναι κατασκευασμένο με την τεχνική του

³⁶ Αναφορές στον F. Stählin, *Αρχαία Θεσσαλία*, 115-116. Βλ. επίσης D. Müller, *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots, Griechenland*, Tübingen, 1987, 344-345.

³⁷ Α. Τζαφάλιας, Αναζητώντας την αρχαία Μελίβοια, Πρακτικά του Συνεδρίου *Η Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990*, Λυών, 1990 (έκδ. Αθήνα 1994), 143-152.

έμπλεκτου, δηλαδή με διπλή δόμηση, και η τοιχοδομία του αποτελείται από πλάκες τοπικού γρανίτη, μετρίων διαστάσεων, σε μία βάση από μεγαλύτερους δόμους τετραγωνισμένου ασβεστόλιθου. Στο εσωτερικό του τείχους αποκαλύφθηκαν διάφορες κατασκευές αλλά καμιά δεν έχει μνημειακά χαρακτηριστικά. Το αρχαιολογικό υλικό που βρέθηκε, ιδίως η κεραμική, επιτρέπει να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τις διάφορες φάσεις κατοίκησης της θέσης: εκτείνονται από το δεύτερο μισό του 5^{ου} αι. μέχρι τα τέλη του πρώτου μισού του 2^{ου} αι. π.Χ. Σημειώνουμε ιδιαίτερα την παρουσία ενσφράγιστων λαβών αμφορέων από τη Θάσο, την Κνίδα και την Τένεδο. Η κατασκευή του τείχους χρονολογείται από τα θραύσματα της κεραμικής και τα νομίσματα που βρέθηκαν στα θεμέλια: τοποθετείται στο πρώτο μισό του 3^{ου} αι. και ακριβέστερα την εποχή της βασιλείας του Αντίγονου Γονατά. Η θέση εγκαταλείφθηκε τον 2^ο αι. π.Χ. και δεν ξανακατοικήθηκε. Σε αντιστοιχία με την οικιστική εγκατάσταση, βρέθηκε ένα νεκροταφείο στα βόρεια, από την άλλη μεριά του ρέματος³⁸, και άλλο ένα στα νότια, σε έναν τόπο που λέγεται Μνήματα.

Τα αποτελέσματα της αρχαιολογικής έρευνας οδήγησαν τον Α. Τζιαφάλια σε επιβλητικά συμπεράσματα: η θέση του Σκιαθά στο Κάτω Πολυδένδρι δεν μπορεί κατά κανένα τρόπο να αντιστοιχεί με την σπουδαία αρχαία πόλη της Μελιβοίας, όπως είχαν υποθέσει πολυάριθμοι σύγχρονοι συγγραφείς³⁹. Είναι δυνατό να αναγνωρίσουμε εκεί μια αρχαία πόλη ή απλώς, όπως έκανε ο ανασκαφέας, μια μικρή παραλιακή εγκατάσταση, που εξαρτώνταν από μια σπουδαιότερη πόλη και θα μπορούσε να της χρησιμεύσει ως επίνειο; Είναι ένα σημείο που το διαπραγματεύθηκα αλλού⁴⁰. Όπως και να είναι, γνωρίζουμε ότι η εγκατάσταση αυτή τειχίσθηκε μετά την ίδρυσή της από τους Μακεδόνες, οι οποίοι θα πρέπει να της αναγνώρισαν μια στρατηγική σπουδαιότητα⁴¹.

Αλλά ο Α. Τζιαφάλιας έδωσε και συμπληρωματικές πληροφορίες για την κατάσταση αυτής της αρχαίας παραλιακής εγκατάστασης. Από

³⁸ Τα ευρήματα αναφέρονται στο ΑΔ 30, 1975, Χρονικά, 196.

³⁹ Όπως σωστά σημείωσε ο Α. Τζιαφάλιας, ό.π., η έλλειψη κατοίκησης προγενέστερης του 5^{ου} αι. απαγορεύει την ταύτιση του οικισμού στο Σκιαθά - Πολυδένδρι με την αρχαία Μελίβοια, η ύπαρξη της οποίας μαρτυρείται από την κλασική περίοδο.

⁴⁰ Στην ανακοίνωσή μου «Γύρω από ορισμένα νομίσματα των Μαγνησιακών πόλεων: Εύροια, Ευρυμεναί, Μελιβοία, Ριζούς», στο Το νόμισμα στο Θεσσαλικό χώρο, Πρακτικά της 3^{ης} Επιστημονικής Συνάντησης, (Βόλος, Μάιος 2001), Οβολός 7 (2004) 101-124. Ο Α.Μ. Woodward εξέδωσε τις επιγραφές που προέρχονται από το Σκιαθά – Κάτω Πολυδένδρι: μια ταφική στήλη του 5^{ου} αι. (JHS 1913, 313), ένα αφιέρωμα στον Ερμή μία πλίνθο, η οποία, σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες, έφερε την επιγραφή Δημαία Μελιβοίων (Α.Μ. Woodward, *Liv. Annals* 1910, III, 157κ.ε., αρ. 11 και 12. Θα πρέπει να διαβασθεί Δημέα Μελιβοία (παράθεση του κειμένου και συζήτηση γι' αυτό το θέμα στον Χ. Ιντζεσίλογλου, Η Πόλη Μελιβοία της Μαγνησίας, προσπάθεια ταύτισης της θέσης της, *ΑΘΜ* 7, 1985, 136).

⁴¹ Η στρατηγική αυτή σπουδαιότητα αφορά περισσότερο χερσαίες επικοινωνίες παρά θαλάσσιες (το λιμάνι του Σκιαθά δεν είναι παρά ένα μικρό καταφύγιο σκαφών): από την κοιλάδα που εκβάλλει στο Πολυδένδρι, μπορεί κανείς να ανεβεί μέχρι τη Σκήτη και να διασχίσει το Μαυροβούνι με κατεύθυνση τη λεκάνη της Αγιάς ή τη Θεσσαλική πεδιάδα (πρβλ. Mézières, κ.α.). Για τη βυζαντινή περίοδο βλ. Σ. Σδρόλια 2006.

τις δύο μεριές του απόκρημνου βράχου που κλείνει την πόλη, όπως αναφέραμε, ανοίγονται δύο όρμοι, που θα μπορούσαν να είναι λιμάνια. Στον όρμο που είναι στα νότια ανακαλύφθηκαν κάποια ίχνη κατασκευών στο ανώτερο επίπεδο της σημερινής παραλίας με τα βότσαλα⁴². Στα βόρεια της θέσης υπήρχε ένας παρόμοιος όρμος, που σήμερα έχει μεταβληθεί σε ένα μικρό κλειστό λιμάνι, ακριβώς στη νότια απόληξη της τεράστιας λεκάνης του Αγιοκάμπου. Πάνω από αυτό το μικρό λιμάνι και τους δύο όρμους που το δημιούργησαν, ορθώνεται ένας μεγάλος βράχος σε σχήμα ψωμιού, που έχει ύψος 9-10μ. και είναι περίοπτος, επειδή εισχωρεί στη θάλασσα με την προεξοχή που φέρει τον αρχαίο οικισμό. Αυτός ο βράχος διατηρεί ίχνη μιας κλίμακας σκαμμένης στην πέτρα που επιτρέπει να προσεγγίσει κανείς στην κορυφή του, και σε όλες τις πλευρές ορθογώνιες οπές που προσορίζονταν χωρίς αμφιβολία για τη στερέωση στηλών και αφιερωμάτων, πρακτική που απαντά σε όλα τα αρχαία ιερά, μικρά και μεγάλα⁴³. Ο ιερός χαρακτήρας αυτού του ξεχωριστού τύπου δεν μπορεί να αμφισβητηθεί: αυτός ο βράχος ήταν η θέση ενός αναγνωρισμένου ιερού.

B. Νέες ταυτίσεις της Μελιβόιας και των παραλιακών πόλεων της ακτής της Θεσσαλίας μέχρι τα Τέμπη

Με αφορμή τις τελευταίες παρατηρήσεις, προτείνω να ξαναδούμε σε νέες βάσεις τις ταυτίσεις θέσεων και αρχαίων οικισμών που παρουσιάσαμε παραπάνω. Διαθέτουμε έναν σίγουρο οδηγό γι' αυτό, τον ποιητή Απολλώνιο Ρόδιο: αυτός περιέγραψε με λεπτομέρεια την πλεύση των Αργοναυτών, οι οποίοι, αφού αναχώρησαν από τις Παγασές, στο μυχό του Παγασητικού κόλπου, ανέβηκαν προς τη Χαλκιδική. Συνεπώς, εγκαταλείποντας τη σειρά διήγησης που βασίσθηκε στο ανακριβές κείμενο του Στράβωνα, θα ακολουθήσω βήμα- βήμα τις εξελίξεις που μας παρουσίασε ο ποιητής.

1. Ο τάφος του Δόλοπα

Στη διήγηση του Απολλώνιου, ο άσχημος καιρός που σηκώθηκε στο Αιγαίο πριν το τέλος της ημέρας, υποχρέωσε το πλήρωμα της Αργούς να αναζητήσει καταφύγιο στην πλησιέστερη ακτή. Ας διαβάσουμε λοιπόν το κείμενο των Αργοναυτικών, το οποίο μας προσφέρει μια ουσιώδη

⁴² .Για το πρόβλημα της ανύψωσης ορισμένων τμημάτων αυτής της παραλίας βλ. P.A.Pirazzoli, "The early Byzantine tectonic Paroxysm", *Zeitschrift für Geomorphologie*, N.F.62, 1986, 31-49. P.A.Pirazzoli, J.Laborel, S.Stiros, "Earthquake clustering in the Eastern Mediterranean during historical time", *Journal of Geophys.Res.*, 10 (B3), 1996, 6083-6097.

⁴³ .Βλ.τις φωτογραφίες που δημοσίευσαν οι Χ.Ιντζεσίλογλου και Α.Τζιαφάλιας (υποσημ.37 και 40).

πληροφορία που δεν μας έδωσε ο Στράβων: τα αξιοσημείωτα μέρη της ακτής, όπως τα βλέπει κανείς από τη θάλασσα. Από αυτή την οπτική γωνία, αντιλαμβάνεται κανείς αμέσως, όταν έρχεται από νότια, στα βόρεια του περάσματος της Σκιάθου, την ακτή της Μαγνησίας και έναν ιδιαίτερο τόπο, τον τάφο του Δόλοπα:

*φαίνοντο δ'άπωθεν
Πειρειαί Μάγνησά θ'υπεύδιος ηπειροιο
ακτή και τύμβος Δολοπήιος (στ.583-585)*

Μετάφραση: «από μακριά, φαινόταν οι Πειρασίες και, χάρη στο καλό καιρό, η ακτή της γης της Μαγνησίας και ο τάφος του Δόλοπα⁴⁴».

*Ενθάρα τοι γε
εσπέριοι ανέμοιο παλιμπνοίησιν έκελσαν,
και μιν κυδαίνοντες υπό κνέφας έντομα μήλων
κείαν, ορινομένης αλός οίδματι. διπλόα δ'ακταίς
ήματ'ελινύεσκον. Ατάρ τριτάτω προέηκαν
νήα, τανυσσάμενοι πειώσιον υψόθι λαίφος.
Την δ'ακτήν Αφέτας Αργούς έτι κικλήσκουσιν (στ.586-592)*

Μετάφραση: «Εκεί (στον τάφο του Δόλοπα), προς το βράδυ, οι αντίθετοι άνεμοι τους επέτρεψαν να αποβιβασθούν...Την τρίτη μέρα, ξαναέβαλαν το πλοίο στο νερό, με το μεγάλο πανί του υψωμένο στο κατάρτι. Αυτή η ακτή λέγεται ακόμη η Απόπλευση της Αργούς (Αφέτες)».

Αυτό το καταφύγιο πλοιαρίων στην ακτή της Μαγνησίας δεν μπορεί να αναγνωρισθεί παρά μόνον σε ένα σημείο, στο μικρό λιμάνι του Σκιαθά - Πολυδενδρίου, του οποίου ο χαρακτήρας ως καταφυγίου δίκαια υπογραμμίσθηκε από τον Α. Τζιαφάλια στην παρουσίαση της θέσης. Επίσης, στο βράχο που βρίσκεται εκεί θα πρέπει να τοποθετήσουμε τον τάφο του Δόλοπα, δίπλα στον οποίο οι Αργοναύτες πέρασαν μερικές μέρες πριν ξαναπάρουν το δρόμο προς τα βόρεια.

Ο βράχος του Σκιαθά, ας μην αμφιβάλλουμε, ενέχει όλα τα χαρακτηριστικά που αντλούμε από το ποίημα του Απολλώνιου για τον Τάφο του Δόλοπα: πρώτα απ' όλα η κωνική μορφή του, που ανακαλεί

⁴⁴ .Ο Δόλοπας ήταν ένας ελάχιστα γνωστός ήρωας, για τον οποίο ο σχολιαστής του Απολλώνιου αναφέρει απλώς: ο Δόλοπας, γιός του Ερμή, εν Μαγνήση της πόλει απώλετο, και αυτόθι τάφον παρά τω αιγιαλώ έσχεν, ως Κλέων εν πρώτω των Αργοναυτών (εκεί που πέθανε ο ήρωας κατασκευάσθηκε ο τάφος του). Για την έννοια της έκφρασης εν Μαγνήση της πόλει, που δεν σημαίνει μια πόλη που λεγόταν Μαγνησία, κάτι που δεν υπήρξε ποτέ (οι φιλόλογοι δεν κατάλαβαν ότι το Μαγνήση ήταν επίθετο) αλλά «η πόλη του Μάγνητα», δηλαδή η ίδια η Μελίβοια, βλ.τη μελέτη μου «De Pagasai en Chalcidique avec les Argonautes (Strabon, Géographie, IX, 5, 22 –Apollonios de Rhodes, Argonautiques, I, στ.559-600), υποσημ.1.

εκείνη ενός τύμβου, η θέση του που τον καθιστό εύκολα ορατό από τη θάλασσα, η γεωγραφική του θέση, στα νότια αλλά όχι μακριά από τη Μελίβοια, τέλος, ο ιερός του χαρακτήρας. Σ' αυτά θα προσθέσω την παρουσία των δύο όρμων που το καθιστούν ένα προστατευμένο αγκυροβόλιο. Διότι, όπως σημείωσε ο Α. Τζιαφάλιας, αυτοί είναι οι όρμοι τους οποίους δηλώνουν ότι χρησιμοποιούν οι ψαράδες της λεκάνης του Αγιοκάμπου και της Βελίκας, που βρίσκεται σε απόσταση 12χμ. προς βορρά, ως καταφύγιο πλοιαρίων⁴⁵, εξάλλου, όπως έλεγε ο Απολλώνιος, ο κόλπος της Μελιβοίας δεν είναι παρά μια ανεμοδαρμένη ακτή, *Μελίβοιαν, άκτην ταΐαιγιαλόν τε δυσήνεμον* (στ.592-593). Σ' αυτόν τον τόπο, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι κατέφυγαν οι Αργοναύτες για να αποφύγουν τους αντίθετους ανέμους που κινδύνευαν να τους αποτρέψουν από την πορεία τους προς τη Χαλκιδική. Εκεί, επειδή είχαν προσεγγίσει σε ιερό τόπο, «έκαιγαν ιερές προβατίνες προς τιμήν του νεκρού (ήρωα), ενόσω τα κύματα φούσκωναν τη θάλασσα» (στ.587-588).

2. Εύροια

Μαθαίνει κανείς από τον Απολλώνιο Ρόδιο ότι ο Δόλοπας πέθανε «στην πόλη του Μάγνη», όπως προανέφερα: αυτό σημαίνει ότι ο τάφος του Δόλοπα βρισκόταν στην περιοχή της Μελιβοίας, τουλάχιστον στην αρχή. Διότι, η αρχαιολογική έρευνα έδειξε ότι η εγκατάσταση του Σκιαθά τειχίστηκε από τους Μακεδόνες στη διάρκεια του 3^{ου} αι.π.Χ. Φαίνεται ακόμη ότι οι βασιλείς της Μακεδονίας εγκατέστησαν εκεί, δίπλα στον αυτόχθονα πληθυσμό, μια μακεδονική φρουρά και έδωσαν στο σύνολο καθεστώς μιάς πόλης, όπως έκαναν εξάλλου και αλλού στη Θεσσαλία⁴⁶. Έχω προτείνει την ταύτιση αυτής της εγκατάστασης που ιδρύθηκε ή επανιδρύθηκε από τους Μακεδόνες, με την πόλη της Εύροιας, γνωστής μόνον από νομίσματα, την οποία πρέπει να τοποθετήσει κανείς κοντά στις Μαγνησιακές πόλεις της ακτής⁴⁷. Αυτή η Εύροια, η οποία σύμφωνα με τις αρχαιολογικές μαρτυρίες εγκαταλείφθηκε στη διάρκεια του 2^{ου} αι.π.Χ., δεν πρέπει να ξέφυγε από την ερείπωση, μετά την καταστροφή της ίδιας της Μελιβοίας στα τέλη του 3^{ου} Μακεδονικού πολέμου (168 π.Χ.)

Θα πρόσθετα ότι η ερμηνεία του κειμένου του Απολλώνιου μπορεί ίσως να διευκυνθεί από μια άλλη πληροφορία που αφορά τη δύναμη των ανέμων που έδερναν την ακτή της Όσσας και του Πηλίου. Το μικρό σύγχρονο λιμάνι του Αγιοκάμπου, κατασκευασμένο πριν είκοσι χρόνια

⁴⁵ Α.Τζιαφάλιας, ό.π., 152. Ίδια παρατήρηση στον Χ.Ιντζεσίλογλου, ΑΘΜ 7, 1987, 138, αρ.3, αλλά αυτός δεν συνδέει με κανένα τρόπο το Κάστρο Πολυδενδρίου με τη Μελίβοια.

⁴⁶ Βλ. γι' αυτό το θέμα τη μελέτη μου «Η Θεσσαλία τον 3^ο αι. π. Χρ.», ανακοίνωση στο Συνέδριο του Βόλου, Μάρτιος 2006 (υπό έκδοση).

⁴⁷ «Sur quelques monnaies des cités magnètes: Euréai, Euryménai, Méliboia, Rhizous, στο *Το νόμισμα στο Θεσσαλικό χώρο*, Πρακτικά της Τρίτης επιστημονικής Συνάντησης, (Βόλος, Μάιος 2001), Οβολός 7(2004) 101-124.

στα βόρεια του βράχου του Σκιαθά, δεν προσέφερε ουσιαστικό καταφύγιο, ούτε καν στις ψαρόβαρκες, ενάντια στον Βόρειο ή Βορειοδυτικό άνεμο, που είναι πάντα πολύ βίαιος και ταράζει τη θάλασσα. Το λιμάνι χρειάστηκε να επεκταθεί (το 2000) στον όρμο που βρίσκεται στα νότια και το βόρειο τροποποιήθηκε με είσοδο προσανατολισμένη στα βορειοανατολικά. Φαίνεται έτσι ότι ο νότιος όρμος ήταν και είναι ακόμη το πιο σίγουρο καταφύγιο σε περιπτώσεις τρικυμίας. Αυτή η χειροπιαστή ένδειξη επιτρέπει να φαντασθούμε με ακρίβεια πώς θα μπορούσε να είναι, σ' αυτή την ακτή ο βορειοδυτικός άνεμος, που ονομαζόταν «θρασκιάς» στην αρχαιότητα, ένας άνεμος που γινόταν συχνά εμπόδιο στη ναυσιπλοΐα κατά μήκος αυτής της ακτής⁴⁸.

3. Τοποθέτηση της Μελίβοιας

Ξεκινώντας από την ίδια πληροφορία που αφορά στη δύναμη των ανέμων, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι η Μελίβοια, η οποία είχε ένα σπουδαίο λιμάνι⁴⁹, θα έπρεπε υποχρεωτικά να είναι προστατευμένη από αυτόν τον βορειοδυτικό άνεμο. Αυτή η λεπτομέρεια για τους ανέμους επιβεβαιώνει την μαρτυρία του Απολλώνιου, όταν μας περιγράφει στη συνέχεια το δεύτερο στάδιο του ταξιδιού των Αργοναυτών στο Αιγαίο: ο Απολλώνιος λοιπόν διηγείται ότι οι Αργοναύτες έφυγαν από τον όρμο, όπου είχαν καταφύγει με το πλοιάριό τους, το βράδυ της πρώτης τους μέρας στη θάλασσα. Μετά την αναχώρησή τους από τον τάφο του Δόλοπα και μετά από μικρό διάστημα ταξιδιού περνούν από τον κάμπο της Μελίβοιας και την «ανεμοδαρμένη παραλία της». Συγχρόνως, το κείμενο του Απολλώνιου δεν αφήνει καμία αμφιβολία για την ταύτιση της Μελίβοιας, διότι πρέπει να ψάξει κανείς βόρεια του τάφου του Δόλοπα και στα βόρεια του κόλπου του Αγιοκάμπου.

Εκεί λοιπόν, όπου οι πλαγιές της Όσας προσέφεραν την καλύτερη δυνατή προστασία, κάτω από το ακρωτήριο Δερματάς και στο σημείο όπου στενεύει η μεγάλη παραλία του Αγιοκάμπου, στα βόρεια του κόλπου, πρέπει να τοποθετήσουμε την αρχαία εγκατάσταση που αντιστοιχεί στην πόλη της Μελίβοιας. Το κάστρο Βελίκας, στο οποίο στράφηκε η προσοχή του Α. Τζιαφάλια⁵⁰, μου φαίνεται η καλύτερη θέση

⁴⁸ . Ανέπτυξα αυτό το θέμα σε μια άλλη μελέτη, «Le Thraskias ou "le vent de Thrace" sur les côtes de la Thessalie orientale», στον τόμο που εκδόθηκε προς τιμήν του καθηγητή John Fossey, *Ancient World* 41, 2005, 156-175.

⁴⁹ . Το λιμάνι της Μελίβοιας είχε μεγάλη στρατηγική σημασία για τους βασιλείς της Μακεδονίας του 3^{ου} και των αρχών του 2^{ου} αι. π.Χ. (βλ. Τίτος Λίβιος, 44, 13, 2). Το λιμάνι και η πόλη δέχθηκαν επίθεση και καταστράφηκαν από τον ρωμαϊκό στόλο το 168π.Χ (Τίτος-Λίβιος, 44, 46, 3).

⁵⁰ . Για την ταύτιση της αρχαίας Μελίβοιας με το Καστρί Βελίκας βλ. Αγραφιώτης 1994, Τζιαφάλιας 1994, 425, Δρόσος 1997, 15κ.ε. Για την Σ. Σδρόλια, σ.409, η Μελίβοια (στο Καστρώ Βελίκας) αντικαταστάθηκε (ή μετοικίσθηκε) στη βυζαντινή Κενταυρόπολη που την ταυτίζει με τη θέση στο βυζαντινό κάστρο της Σκήτης.

για την τοποθέτηση της Μελίβοιας, της οποίας το λιμάνι και η κάτω πόλη θα πρέπει χωρίς αμφιβολία να έχουν τελείως καλυφθεί από την άμμο που απλώθηκε με αφθονία, από το τέλος της αρχαιότητας, στον κόλπο του Αγιοκάμπου.

Η ιστορία της Μελίβοιας παραμένει αβέβαιη. Φαίνεται ότι η πόλη δεν συνήλθε ποτέ από την πολιορκία, τη λεηλασία και την καταστροφή που υπέστη στο τέλος του 3^{ου} Μακεδονικού πολέμου. Καμία γραπτή πηγή δεν τη μνημονεύει στα τέλη της ελληνιστικής εποχής ούτε μετά⁵¹, ακόμη και αν θελήσουμε να αποδώσουμε σ' αυτό το τμήμα της παραλίας μερικές επιτύμβιες στήλες της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής περιόδου. Στην πραγματικότητα, αυτή η πόλη αντικαταστάθηκε από δύο άλλες, που αναδείχθηκαν κομβικά σημεία της διαδρομής που περνούσε από τη νοτιοανατολική πλευρά της Όσσας: από τη μία άκρη το Ομόλιον, από την άλλη η Κενταυρόπολη, που εγκαταστάθηκε το νωρίτερο στην αρχή της αυτοκρατορικής περιόδου στη λεκάνη της Αγιάς⁵². Οι δύο αυτές εγκαταστάσεις εκμεταλλεύθηκαν τη θέση τους σ' αυτή τη διαδρομή μέχρι τη βυζαντινή περίοδο: η διαδρομή αυτή είναι εγγεγραμμένη στη στρατηγική της επισκευής των οχυρών τόπων που ανέλαβε ο Ιουστινιανός σ' αυτό το τμήμα της Θεσσαλίας: Ευρυμεναί, Κενταυρόπολις, Καστρί, Βοίβη (η τελευταία δεν αναφέρεται στον κατάλογο του Προκόπιου αλλά υπήρχε σ' αυτή την περίοδο της βυζαντινής ιστορίας της Θεσσαλίας), Δημητριάς. Αυτή είναι η διαδρομή η λεγόμενη των Κελλίων⁵³.

Συγχρόνως, φαίνεται ότι όλη η περιοχή στα βόρεια του ακρωτηρίου Δερματάς μπορεί να ταυτισθεί με «την παραλιακή περιοχή της Όσσας», η οποία αναφέρεται από τον Στράβωνα (ΙΧ, 5, 22) και η οποία τοποθετείται χωρίς αμφιβολία από αυτό τον συγγραφέα στα νότια του Ομολίου, όπως έδειξα αλλού⁵⁴. Δεν μπορεί κανείς να τοποθετήσει εκεί ούτε τον Ριζούντα ούτε το Ομόλιον. Στην πραγματικότητα, για να βρούμε την πλησιέστερη στη Μελίβια κεντρική θέση, θα πρέπει να μεταφερθούμε στη λεκάνη του Κόκκινου Νερού, νότια του οικισμού της Καρίτσας. Ας συνοδεύσουμε λοιπόν τους Αργοναύτες στην άνοδο της ακτής της Μαγνησίας μέχρι τον Πηνειό.

Το κείμενο του Απολλώνιου επιβεβαιώνει επίσης ότι οι Αργοναύτες δεν πλησίασαν τη Μελίβοια: έτσι, η εγκατάσταση του Σκιαθά, όπου βρισκόταν ο τάφος του Δόλοπα και υπήρξε το καταφύγιό τους κατά τη

⁵¹ .Ακόμη και ο Στράβων κάνει μόνο μία υπαινικτική αναφορά.

⁵² .Αυτή η πόλη διαδέχθηκε έτσι την αρχαία Άμυρο (πιθανόν το Παλαιόκαστρο στο Γερακάρι) και το θεσσαλικό Συκούριο (στους Νερόμυλους). Βλ.Β.Helly, *L'État thessalien...*1995, σ.

⁵³ . Βλ. Σ. Σδρόλια 2006, 408. Αλλά η τοποθέτηση της Κενταυρόπολης που δέχεται η Σ.Σδρόλια (στη Σκήτη, στηριζόμενη στη σημείωση των Koder-Hild, στο αντίστοιχο λήμμα) δεν μου φαίνεται αποδεκτή, ακριβώς επειδή η θέση του κάστρου της Σκήτης, στα νότια του κόλπου του Αγιοκάμπου επέβαλε στην αναφερόμενη διαδρομή μια μακριά και άχρηστη παράκαμψη για να ξαναβγεί στη λεκάνη της Αγιάς, πράγμα που κατορθώνει κανείς με φυσικό τρόπο ερχόμενος από βορρά, όταν βγαίνει από την κοιλάδα της Παλιουριάς (ό.π.)

⁵⁴ .Στη μελέτη με τίτλο «De Pagasai en Chalcidique», υποσημ.1.

διάρκεια των ημερών της κακοκαιρίας, δεν μπορεί με κανένα τρόπο να μπερδευτεί με αυτή της Μελιβοίας. Λόγω της έλλειψης αυτών των πληροφοριών, οι σύγχρονοι συγγραφείς δεν μπόρεσαν να εντοπίσουν την ακριβή θέση της Μελιβοίας. Αλλά θα πρέπει να πούμε επίσης ότι αντιμετώπισαν δυσκολίες κατά την ανάλυση του σχετικού αποσπάσματος του Απολλώνιου Ρόδιου που αφορά σ' αυτή την πόλη και άφησαν ανεκμετάλλευτο ένα κείμενο που δεν καταλάβαιναν καλά: έτσι, κατά τη γνώμη τους, η σειρά απαρίθμησης των πόλεων την οποία βρίσκει κανείς στους στ.592-600 των Αργοναυτικών φαινόταν προβληματική λόγω της αναφοράς του ποταμού Άμυρου, που δεν ήταν στη σωστή του θέση, αυτήν που του αποδίδουμε στην τοπογραφία της περιοχής. Αλλά η ερμηνεία που έδωσαν σ' αυτό το απόσπασμα οι σύγχρονοι συγγραφείς και οι διορθώσεις που πρότειναν δεν μπορούν να γίνουν δεκτές όταν αντιμετωπίζει κανείς χωρίς προκαταλήψεις την περιγραφή του κειμένου και την γεωγραφική πραγματικότητα.

4. Η πορεία του Άμυρου κατά τον Απολλώνιο Ρόδιο, στ.596

Ο Απολλώνιος περιγράφει με αυτούς τους όρους την πορεία που ακολούθησε η Αργώ κατά μήκος της Θεσσαλικής ακτής με αφετηρία τον τάφο του Δόλοπα (στ.592-600):

*Ενθεν δε προτέρωσε παρεξέθεον Μελίβοιαν,
ἀκτην τ' αἰγιαλόν τε δυσήνεμον εισορόωντες.
Ἡώθεν δ' Ομόλην αυτοσχεδόν εισορόωντες
πόντω κεκλιμένην παρεμέτρον· οὐδ' ἔτι δηρόν
μέλλον υπέκ ποταμοίο βαλεῖν Ἀμύροιο ρέεθρα.
Κεῖθεν δ' Ἐυρυμενάς τε πολυκλύστους τε φάραγγας
Ὀσσης Ουλύμποιο τ' ἐσέδρακον· αὐτὰρ ἔπειτα
κλείτεια Παλλήνια Καναστραίην υπέρ ἀκρην
ἦνυσαν ἐννύχιοι, πνοιή ἀνέμοιο θέοντες.*

Μετάφραση: «Από εκεί, συνεχίζοντας την πορεία τους, πέρασαν μπροστά από τη Μελίβοια, της οποίας είδαν την βραχώδη ακτή και τον ανεμοδαρμένο κόλπο. Μόλις ξημέρωσε, άρχισαν αμέσως να βλέπουν και να παραπλέουν την Ομόλη, δίπλα στη θάλασσα· λίγο αργότερα προσπέρασαν τον ρού του ποταμού Άμυρου. Στη συνέχεια υπέπεσαν στην αντίληψή τους οι Ευρυμενές και οι θαλασσοδαρμένες πλαγιές της Όσσας και του Ολύμπου· έπειτα, πέρασαν τη νύχτα μπροστά στους λόφους της Παλλήνης, πέρα από το ακρωτήριο Κάναστρον, σπρωγμένοι από το φύσημα του ανέμου» (γαλ. μετ. F. Vian).

Έχω δώσει αλλού την ερμηνεία που μου φαίνεται ότι αρμόζει σ' αυτό το απόσπασμα⁵⁵. η ορθή μετάφραση αυτών των στίχων του Απολλώνιου αποδίδουν περισσότερο από τα παραπάνω:

«Από εκεί (από τον τάφο του Δόλοπα και τις Αφέτες), προχωρώντας προς τα εμπρός, πέρασαν μπροστά από τη Μελιβοία, της οποίας είδαν τη βραχώδη ακτή και τον ανεμοδαρμένο κόλπο. Μόλις ξημέρωσε, άρχισαν αμέσως να βλέπουν και να παραπλέουν την Ομόλη, δίπλα στη θάλασσα: Λίγο μετά, δεν βρίσκονταν μακριά από το σημείο όπου θα έπρεπε⁵⁶ να περάσουν (υπεκβαλείν) την κοίτη (ρέεθρα) του Άμυρου· από το σημείο όπου βρίσκονταν (κείθεν δε) υπέπεσαν στην αντίληψή τους οι Ευρυμενές και οι θαλασσοδαρμένες πλαγιές της Όσσας και του Ολύμπου· αλλά τότε συνέχισαν τη διαδρομή τους για να περάσουν τη νύχτα μπροστά στους λόφους της Παλλήνης, μετά το ακρωτήριο Κάναστρον».

Δεν θα παραθέσω λεπτομέρειες της παρουσίασης που έκανα όσον αφορά στη θέση του Άμυρου⁵⁷ και θα αρκεσθώ να εκμεταλλευθώ τα συμπεράσματά μου, που σχηματίστηκαν νωρίτερα, για να θεμελιώσω την τοποθέτηση της Μελιβοίας, του Ριζούντα και των Ευρυμενών, των τριών πόλεων που μνημονεύονται από τον Στράβωνα στο κείμενο με το οποίο ξεκινήσαμε στην αρχή αυτής της μελέτης.

Στη διάρκεια της πορείας της Αργούς, κατά τον Απολλώνιο, οι Ευρυμενές τοποθετούνται «από εκεί και πέρα», δηλαδή προς τα βόρεια, από τη Μελιβοία και το βουνό της Ομόλης και περιγράφεται με ακρίβεια σε σχέση με την εκβολή του στενού των Τεμπών, με τη διπλή αναφορά των κλιτύων της Όσσας και του Ολύμπου. Καθίσταται φανερό, όταν διαβάζει κανείς καλά το κείμενο, ότι οι Ευρυμενές βρίσκονται στα βόρεια του βουνού Ομόλη και επομένως και της πόλης Ομόλιον που εγκαταστάθηκε εκεί στην ιστορική εποχή.

⁵⁵ .Στη μελέτη με τίτλο «De Pagasai en Chalcidique», υποσημ.1.

⁵⁶ . «Θα έπρεπε αλλά δεν το έκαναν»: αυτή είναι η αναμενόμενη σημασία για το ρήμα μέλλον του στ.596.

⁵⁷ . Είναι φανερό ότι για τον Απολλώνιο η πορεία του Άμυρου εκβάλλει στη θάλασσα: διότι, μόνο στο μεγάλο άνοιγμα του στενού των Τεμπών μπορεί να αντιληφθεί κανείς συγχρόνως τις απότομες πλαγιές του Ολύμπου και της Όσσας, δηλαδή το εσωτερικό του στενού. Έτσι, αυτό που χρειάζεται δεν είναι η μεταφορά της Μελιβοίας προς τα νότια, όπως κάνουν οι σύγχρονοι συγγραφείς (υποθέτοντας ότι ο Άμυρος κυλάει στις νότιες πλαγιές της Όσσας, αλλά η μετάθεση του κάτω ρού του Άμυρου (τουλάχιστον λογοτεχνικά) στα βόρεια της Μελιβοίας και της Όσσας. Το ότι ο ποιητής έδωσε το όνομα του Άμυρου στον κάτω ρού του Πηγειού δεν έχει τίποτε το εξωπραγματικό, αφού οι ποταμοί μπορούν να λαμβάνουν διαφορετικά ονόματα ανάλογα με τις εποχές, τα τμήματα της πορείας τους κ.λ.π. Στο σημείο αυτό πρβλ. την ανάλυση που έκανα στο κείμενο του Ηροδότου για την ονομασία του Πηγειού, στη μελέτη της σημ.1 και τη μελέτη μας Β. Helly, J. P. Bravard et R. Caputo, «La plaine orientale de Thessalie (Grèce): mobilité des paysages historiques et évolution tecto-sédimentaire» (Η ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα, μεταβολές των ιστορικών τοπίων και η προσχωματική εξέλιξη), *Θεσσημ* 38, 2000, 3-35 (πρώτο μέρος)· 39, 2001, 73-96(δεύτερο μέρος)· 40, 2001, 96-138(τρίτο μέρος)· 41, 2002, 165-190(τέταρτο μέρος). Μια συντομειωμένη εκδοχή στα -αγγλικά δημοσιεύθηκε στο R. Caputo, J.P. Bravard, B. Helly: «The Pliocene-Quaternary tecto- sedimentary evolution of the Larissa Plain (Eastern Thessaly, Greece)», *Geodinamica Acta* 1994, 7, 4, 219-231.

Επιπλέον, θα πρέπει να δούμε καθαρά την κατάσταση: όταν αποκαθιστά κανείς την σωστή διαδρομή του ταξιδιού, φαίνεται ότι «μόλις βλέπουν τις εκβολές», και βρίσκονται στα δεξιά τους, τότε ακριβώς έρχεται η στιγμή κατά την οποία η Αργώ θα πρέπει να αλλάξει πορεία· αυτή τη στιγμή, αμέσως πριν φθάσει στα Τέμπη, βόρεια του Ομολίου, πρέπει να πάρει την κατά το δυνατόν ευθεία πορεία για να διασχίσει το Θερμαϊκό προς τα ανατολικά, δηλαδή προς τη Χαλκιδική, όπως βεβαιώνει ο Απολλώνιος για τους Αργοναύτες⁵⁸. Επομένως, οι Αργοναύτες απομακρύνονται από την ακτή, «παρακάμπτουν», όπως λέγεται στη ναυτική γλώσσα, τις εκβολές του Πηνειού - Άμυρου, αλλά το τελευταίο λεπτό: και γι' αυτό ο ποιητής μας λέει ότι οι ναύτες είδαν τις Ευρυμενές μόνον από μακριά. Αλλά στην πραγματικότητα, είχαν προχωρήσει αρκετά προς τα βόρεια, όπως αναφέρεται, «στα δεξιά» των Τεμπών, για να αντιληφθούν με την ίδια ματιά τις χαράδρες του Ολύμπου και της Όσσας, δηλαδή ένα τμήμα του εσωτερικού του στενού.

Κατά συνέπεια, εάν διατηρούσαμε, όπως υποστήριξαν μέχρι σήμερα όλοι οι σύγχρονοι συγγραφείς, την ιδέα ότι το Ομόλιον είχε ιδρυθεί αμέσως προς νότον της εξόδου των Τεμπών, θα έπρεπε να δεχθούμε, σε μία αντίφαση τόσο σοβαρή όσο η δική τους, από τη μεριά της μαρτυρίας του Απολλώνιου, το γεγονός ότι οι Ευρυμενές βρίσκονταν στα βόρεια του Ομολίου, δηλαδή στην πραγματικότητα στα βόρεια των Τεμπών, στις πλαγιές του Κάτω Ολύμπου, παραπέρα από το επικίνδυνο πέρασμα του Πηνειού, πράγμα εμφανώς αδύνατο. Αποφεύγει κανείς αυτή την αντίφαση, εάν λάβει υπόψη του την περιγραφή του Απολλώνιου, σωστά ερμηνευμένη: φαίνεται λοιπόν καθαρά ότι οι Ευρυμενές είχαν ιδρυθεί αμέσως στα δεξιά του στενού των Τεμπών, διότι σ' αυτή την πόλη αντιστοιχεί ακριβώς η θέση της γνωστής αρχαίας πόλης αμέσως προς νότον της κοιλάδας των Τεμπών, κοντά σ' ένα χωριό που λεγόταν άλλοτε Λασποχώρι, και αναβαπτίσθηκε σήμερα σε Ομόλιο, αλλά λανθασμένα. Από την ανάλυση του κειμένου του Απολλώνιου που έκανα, του οποίου η ακρίβεια και η αξιοπιστία μου φαίνονται αναμφισβήτητες, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η τοποθέτηση του Ομολίου στο Λασποχώρι, που προτάθηκε από τους σύγχρονους συγγραφείς, δεν πρέπει να διατηρηθεί. Θα πρέπει να ψάξουμε νοτιότερα γι' αυτή την πόλη. Ας εξετάσουμε τώρα τις συνέπειες που υπάρχουν από αυτή την αντιστροφή της κατάστασης.

5. Τοποθέτηση του Ομολίου

Οι πηγές που διαθέτουμε για να αναπαραστήσουμε την ιστορία του Ομολίου έχουν περισσότερα στοιχεία από ότι για τις δύο άλλες

⁵⁸ .Πρέπει να σημειωθεί ότι, όταν η ατμόσφαιρα είναι καθαρή, από τις ανατολικές πλαγιές της Όσσας(π.χ.από τη Σκήτη) βλέπει κανείς με ευκρίνεια τη Χαλκιδική.

συνδεόμενες πόλεις, τις Ευρυμενές και τον Ριζούντα, ιδίως χάρη στις επιγραφές. Αυτή η ιστορία, ωστόσο, θέτει σημαντικά προβλήματα, με τα οποία δεν θα ασχοληθώ εδώ. Οι επιγραφές που αφορούν στο Ομόλιο είναι σχεδόν στην ολότητά τους κείμενα που δεν προέρχονται από την ίδια την περιοχή όπου εκτεινόταν η πόλη: από την άλλη μεριά, βρίσκει κανείς μνεία της στον κατάλογο των θεωροδόχων και των ιερομνημόνων των Δελφών, στις επιγραφές των Γόννων, κ.λ.π. Εξ άλλου, τα νομίσματα του Ομολίου παρουσιάζουν ενδιαφέροντες τύπους: σε αντίθεση με αυτά που κόπηκαν για τις γειτονικές πόλεις, Ευρυμενές, Ριζούντα και Μελίβοια, είναι τα μόνα που μνημονεύουν ξεκάθαρα το μύθο του Φιλοκτήτη, που βασίλευε σ' αυτές τις ακτές, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ομήρου, τον καιρό του Τρωικού πολέμου. Ωστόσο, ο κατάλογος των πλοίων του Ομήρου δεν περιέχει ούτε το Ομόλιον ούτε τον Ριζούντα⁵⁹. Μπορεί λοιπόν κανείς να υποθέσει, όπως αφήνει να εννοηθεί το κείμενο του Στράβωνα⁶⁰, ότι με το πέρασμα των χρόνων έγιναν σημαντικές αλλαγές στην οργάνωση των εδαφών και των ανθρώπινων κοινοτήτων που σχετίζονταν με όλη αυτή την παράκτια περιοχή.

Για την τοποθέτηση του Ομολίου τέσσερα σημεία θα πρέπει να προσεχθούν: πρώτον, υπήρχε ένα βουνό Ομόλη, δηλαδή, όπως έχω υποστηρίξει αλλού⁶¹, ένα ύψωμα στους πρόποδες της Όσσας, σχετικά εύκολα αναγνωρίσιμο· δεύτερον, πρόκειται για μια εγκατάσταση παραλιακή ή με μια παραλιακή σκάλα, αλλά όχι ακριβώς λιμάνι, σε αντίθεση π.χ. με τη Μελίβοια⁶²· τρίτον, αυτή η πόλη πρέπει να δημιουργήθηκε πρόσφατα, διότι οι αρχαιότερες πηγές δεν αναφέρουν παρά ένα βουνό Ομόλη και όχι την πόλη Ομόλιον· τέλος, φαίνεται ότι στην ελληνιστική εποχή το Ομόλιον υπήρξε σπουδαία πόλη, τουλάχιστον σε ένα συγκεκριμένο τμήμα της και απλώθηκε μέχρι τα σύνορα των Γόννων και του Ηρακλείου⁶³. Το τελευταίο αυτό στοιχείο δεν έρχεται σε

⁵⁹ Η θέση της Μελίβοιας είναι, από αυτή την άποψη, ιδιαίτερα αξιόλογη: ήταν, σύμφωνα με τον ομηρικό κατάλογο, η πόλη του Φιλοκτήτη, ενώ σύμφωνα με τα νομίσματά της, δεν διεκδικεί αυτή την πατρότητα.

⁶⁰ .Πρβλ. το κείμενο του Στράβωνα που αναφέρθηκε στην αρχή αυτής της μελέτης: Ει δε και μέχρι της παραλίας προΐτεον της εγγυτάτω του Ομολίου, λόγον έχει ώστε <και> τον Ριζούντα προσνέμειν και Ευρυμνάς εν τη υπό Φιλοκτήτη παραλία κειμένας και τη υπό Ευμήλω. Τούτο μιν ούν εν ασαφεί κείσθω. Και η τάξις των εφεξής τόπων μέχρι Πηνειού ού διαφανώς λέγεται, αδόξων δ'όντων των τόπων ουδ'ήμιν περί πολλού θετέον.

⁶¹ .Πρβλ. «Gloses thessaliennes et realia. Quelques éléments de géographie pour la connaissance de l'Ossa et du Pélion: Alôion, Homolé, Olizon» στο *Dialetti, dialettismi, generi Letterari e funzioni sociali, V Convegno Internazionale di Linguistica Greca, Milan 12-13 settembre 2002, Alessandria 2004, 265-301*.

⁶² .Μπορεί κανείς χωρίς αμφιβολία να θεμελιώσει μια σχέση με την ένδειξη του Απολλώνιου, σύμφωνα με την οποία το βουνό Ομόλη είναι «πόντω κεκλιμένη» και την ίδια την τοποθεσία στην οποία αναπτύχθηκε η πόλη του Ομολίου: η πόλη παρουσιάζεται άλλοτε ως μεσόγαια (πρβλ. Στράβων, ό.π. αλλά επίσης και στον κατάλογο των θεωροδόχων των Δελφών, διότι η πόλη ανήκε στη θεωρία της Θεσσαλίας, δηλαδή σε μια περιφερειακή θεωρία) και άλλοτε ως παραλιακή (Σκύλαξ κ.α.).

⁶³ .F. Stählin, *Αρχαία Θεσσαλία*, 110, σημ.75. Μια επιγραφή από τους Γόννους αναφέρει, σε συμπραζόμενα δύσκολα στην ερμηνεία τους ότι οι Γόννοι, το Ηράκλειον και το Ομόλιον είχαν

αντίθεση με τις τοποθετήσεις που προτείνω για τις Ευρυμενές και τον Ριζούντα. Εάν η επικράτεια του Ομολίου μπόρεσε να απλωθεί μέχρι τους Γόννους, πρέπει χωρίς αμφιβολία να συμπεράνουμε ότι αυτή η πόλη σχηματίστηκε με συνοικισμό, σε κάποια στιγμή της ιστορίας της, μικρότερων πόλεων, που βρίσκονταν βορειότερα και οι οποίες παρεμβάλλονταν ανάμεσα σ' αυτήν και την ανατολική είσοδο των Τεμπών, ανάμεσά τους τον Ριζούντα και τις ίδιες τις Ευρυμενές⁶⁴. Σε κάθε περίπτωση βεβαιώνεται από ένα φράγμα ψηφίσματος του Ομολίου που βρέθηκε στην Κω και το οποίο συμπεριλαμβανόταν, μαζί με άλλα σπουδαία ψηφίσματα θεσσαλικών πόλεων στον κατάλογο υποδοχής των Ασκληπιείων, ότι η πόλη ήταν ανεξάρτητη γύρω στα 240 π.Χ. και σίγουρα δεν είχε συμπεριληφθεί, σ' αυτή την ημερομηνία, στον συνοικισμό που οδήγησε στην ίδρυση της Δημητριάδος· αυτό δεν φαίνεται να είχε συμβεί ούτε μέχρι τα τέλη του 2^{ου} αι. π.Χ.⁶⁵. Από την άλλη μεριά η ενσωμάτωση των κατοίκων του Ομολίου στην κοινότητα της Δημητριάδας προκύπτει από επιγραφές της Δημητριάδας του δεύτερου μισού του 2^{ου} αι. π.Χ. και ο ίδιος ο Στράβων αναφέρει το Ομόλιον και τις δύο γειτονικές του πόλεις ως κώμες της Δημητριάδας. Αυτή η διαβεβαίωση μπορεί να στηρίζεται σε μία πληροφορία ότι τουλάχιστον ένα μέρος των κατοίκων του Ομολίου είχαν ενσωματωθεί στη Δημητριάδα, χωρίς αμφιβολία ήδη από την εποχή του συνοικισμού που αποφασίστηκε από τον Δημήτριο Πολιορκητή⁶⁶.

πιθανόν κοινά σύνορα. Πρβλ. B. Helly, *Gonnoi*, 1973, τ. II, αρ. 100. Την ίδια σειρά συναντούμε και στον κατάλογο των θεωροδόχων στους Δελφούς, A. Plassart, BCH 1921, στ. III, 49κ..ε. Τουλάχιστον ένας πολίτης του Ομολίου είχε τιμηθεί στους Γόννους με ένα ψήφισμα προξενίας, *Gonnoi*, 1973, τ. II, αρ. 32 (οι άλλες αναφορές σε επιγραφές που δημοσίευσαν ο Α. Αρβανιτόπουλος και αργότερα ο Stählin (ό.π.) είναι περισσότερο αμφιλεγόμενες.

⁶⁴ Η μαρτυρία του Σκύλακα για της Μαγνησιακές πόλεις της ακτής είναι προβληματική: από τη μία μεριά, στο κεφ. 33 (πόλεις της Μαγνησίας), το Ομόλιο εμφανίζεται ως το βορειότερο σημείο της περίπλευσης της Ελλάδας από την Αμβρακία έως την τελευταία πόλη πριν τα Τέμπη, που θεωρούνταν ως το όριο της Ελλάδας, και από την άλλη, στο κεφ. 65, δεν κατονομάζεται και ο κατάλογος πόλεων της Μαγνησίας τερματίζει με την αναφορά του Ριζούντα, των Ευρυμενών και των Μύρων (αυτό το όνομα, εάν δεν είναι εσφαλμένο –είναι πιθανόν μια παραφθορά του Αμυρου;- ανήκει σε μια πόλη τελείως άγνωστη από αλλού).

Προσπάθησα να ερμηνεύσω αυτή την αντίφαση στην προαναφερθείσα μελέτη μου (σημ. 1).

⁶⁵ R. Herzog – G. Klaffenbach, "Asylieurkunden aus Kos", *Abhandl. der deutschen Akad. Der Wissensch. zu Berlin*, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst, Jahrg. 1952, Nr 1, Berlin 1952, σ. 13-15, αρ. 5, πλευρά Α, 1, 18-24, πρβλ. J. et L. Robert, *Bull.* 1953, 152, σ. 157. [Βλ. τώρα το πλήρες κείμενο του ψηφίσματος του Ομολίου στο D. Bosnakis – K. Hallof, "Alte un neue Inschriften aus Kos, I", *Chiron* 33 (2003) 229-232 και τις παρατηρήσεις μου «Décrets de cités thessaliennes à Cos», *Chiron* 34(2004) 87-107]. Γνωρίζουμε ακόμη ότι, γύρω στα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ., η πόλη τίμησε με το δικαίωμα του πολίτη ένα χαλδαίο μάγο, τον Αντίπατρο, γιό του Αντιπάρου, από την Ιεράπολη των Σελευκιδών. Αναφορά υπάρχει σε ένα ψήφισμα της Λάρισας που εκδόθηκε για το ίδιο πρόσωπο και το οποίο πρέπει να χρονολογηθεί στην ίδια περίοδο, K. Gallis, *AAA* 13, 1981, 250-252 (*SEG* 31, 576). Το πρόσωπο είναι γνωστό, βλ. J. et L. Robert, *Bull.* 83, 231 και 84, 236· *Bull.* 89, 80 (S. Follet).

⁶⁶ Όπως παρατήρησε ο F. Stählin, *Αρχαία Θεσσαλία*, 111, σημ. 82, κάποιος Κρίτων, γιός του Παρμενίωνα, Ομολιεύς, είναι ιερέας του Ακραιού Δία σε ένα ψήφισμα των Μαγνητών, IG, IX 2, 1109, 1.2 και 71 αλλά φαίνεται επίσης σε κατάλογο αρχόντων που πρέπει να ενταχθούν από τους κατοίκους της Δημητριάδας στο ομοσπονδιακό ψήφισμα IG IX 2, 1105, I, 7. Πρβλ. του ίδιου συγγραφέα, "Zur Chronologie und Erklärung der Inschriften von Magnesia und

Demetrias", *Athen.Mitt.* 54, 1929, 204. Η ενσωμάτωση των πολιτών του Ομολίου στην πολιτική ένωση της Δημητριάδας είναι βέβαιη αλλά η χρονολογία και οι συνθήκες αυτής της ενσωμάτωσης απομένουν προς διευκρίνησιν. Θα μελετήσω αυτό το σημείο αλλού.

6. Ο Ριζούς

Για τον Ριζούντα, οι πηγές μας εδώ είναι ο Σκύλαξ και ο Στράβων, οι οποίοι βεβαιώνουν ότι αυτή η πόλη βρισκόταν δίπλα στις Ευρυμενές, κοντά στην ακτή και βόρεια του Ομολίου· θα προσθέσουμε σ' αυτές τις δύο μαρτυρίες επίσης το γεγονός ότι η έλλειψη αναφοράς της πόλης από τον Απολλώνιο φαίνεται να δηλώνει ότι η πόλη ιδρύθηκε σε περίοδο σχετικά πρόσφατη. Από αυτά που προηγήθηκαν, εξάγει κανείς την τοποθεσία που αρμόζει στον Ριζούντα. Αυτή η πόλη θα έπρεπε να είναι επίσης στα βόρεια του Ομολίου (Παλιόκαστρο Κόκκινου Νερού), παρ' όσα λέει ο Stählin:

«{Η πόλη που ακολουθούσε (τις Ευρυμενές) ήταν ο Ριζούς. Υπήρξε μία κόμη της Δημητριάδας (Στράβων ΙΧ, 436 =5.22). Τα ορειχάλκινα νομίσματά της, όπως πρέπει κανείς να υποθέσει, τα έκοψε κατά την μακεδονική κυριαρχία αλλά πριν την ενσωμάτωσή της στη Δημητριάδα. Βρισκόταν, πιθανόν, κοντά στον Ταρσανά. (Lolling 154)».

Είδαμε παραπάνω ότι η τοποθέτηση του Ριζούντα στον Ταρσανά δεν στέκει. Για να τοποθετήσουμε τον Ριζούντα ακολουθώντας τη μαρτυρία του Στράβωνα, πρέπει να μείνουμε «στις όχθες του Πηνειού», δηλαδή δίπλα στο Στόμιο, βόρεια της Καρίτσας. Ήδη, όπως έλεγε ο F. Stählin, ο W. M. Leake θεωρούσε τη θέση του Αγίου Δημητρίου, δίπλα στο Στόμιο, ως τόπο μιας σημαντικής αρχαίας εγκατάστασης. Ήθελε να τοποθετήσει εδώ το Ομόλιον· η πρόταση αυτή δεν έγινε δεκτή διότι στην πραγματικότητα δεν είχε στοιχεία· όμως, η αβεβαιότητα για την ταύτιση των ερειπίων που ανακαλύφθηκαν κοντά στο Στόμιο δεν έχει αρθεί μέχρι σήμερα⁶⁷.

Πράγματι, εάν συνδυάσουμε τη μαρτυρία του Απολλωνίου για την σύντομη πλεύση ανάμεσα στο βουνό Ομόλιο και τις Ευρυμενές, κοντά στα Τέμπη και εκείνη του Στράβωνα που αναφέρει μαζί τις Ευρυμενές και τον Ριζούντα, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η τελευταία πόλη βρισκόταν ίσως στο άνηδρο του Αγίου Δημητρίου, κάτω από το Στόμιο (πρώην Τσάγεζι) και λίγο νοτιότερα από αυτό, τη μόνη «κεντρική» θέση που μπορεί να αναγνωρίσει κανείς σ' αυτή την παραλία νότια των Ευρυμενών⁶⁸. Γνωρίζουμε την ύπαρξη τουλάχιστον ενός νεκροταφείου της κλασικής περιόδου στο ίδιο το Στόμιο ή στο άμεσο περιβάλλον του⁶⁹.

⁶⁷ Βλ. τον πίνακα του Stählin, ό.π., 112· ο σύγχρονος ελληνικός χάρτης, 1:50.000 (έκδ.1969), φύλλο Ραψάνη, αναφέρει το όνομα Ευρυμενές στη θέση του Αγίου Δημητρίου, αλλά το ίδιο όνομα αναφέρεται στο φύλλο Καρίτσα, στα ερείπια τα γνωστά ως «Παλιόκαστρο Καρίτσας», που βρίσκονται στα βόρεια του Κόκκινου Νερού.

⁶⁸ Βλ. ήδη στον Mézières, Mémoire..., 96-97: «σ' αυτή την παραλία, δεν βλέπω παρά ένα σημείο που θα ταίριαζε σε πόλη κάποιας σπουδαιότητας: είναι το μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου, τοποθετημένο στο βουνό, βόρεια της Καρίτσας, επάνω από το μικρό λιμάνι της Φτέρης. Εκεί υπάρχει ακόμη μια βυζαντινή εκκλησία, της οποίας η θεμελίωση ανέρχεται στην πρώτη περίοδο της βυζαντινής αυτοκρατορίας και η οποία χωρίς αμφιβολία ανεγέρθηκε σε αρχαία θέση· αλλά καθώς δεν σώζεται επί τόπου κανένα ίχνος οικοδομήματος και τίποτε δεν

Η ιστορία του Ριζούντα είναι τόσο λίγο γνωστή όσο και των γειτονικών Ευρυμενών. Αναφέρουμε πρώτα ότι, όπως το Ομόλιον, δεν αναφέρεται ούτε από τον Όμηρο, την εποχή «των Θεσσαλών αρχόντων», στο βασίλειο του Φιλοκτήτη, ούτε από τον Απολλώνιο «την εποχή των Αργοναυτών»: για τον τελευταίο, όπως τονίσαμε ήδη μελετώντας τις γεωγραφικές ενδείξεις που μας έδωσε, το να κάνει μνεία θα ήταν χωρίς αμφιβολία αναχρονισμός. Η πόλη λοιπόν πρέπει να έχει ιδρυθεί πρόσφατα, στην «ιστορική» εποχή, δηλαδή το νωρίτερο τον 7^ο-6^ο αι.π.Χ., πιθανόν ακόμη αργότερα. Αυτό δηλώνει το τοπωνύμιο: η λέξη Ριζούς έχει προφανώς προέλθει από τη ρίζα και το ρήμα ριζώω και δηλώνει «τους πρόποδες του όρους⁷⁰» με χαρακτηριστική τοπιογραφική έννοια: ακολουθώντας την ακτή μετά τα Τέμπη, από το Στόμιο και μετά προσεγγίζει κανείς το βουνό Ομόλη.

Η επιγραφική δεν μας διευκολύνει παρά ελάχιστα στην προσέγγιση της ιστορίας της πόλης: γνωρίζουμε μόνον δύο επιγραφές, που να μπορούμε να αποδώσουμε στον Ριζούντα, και οι δύο φαίνεται ότι σχετίζονται με ένα ιερό της Θέμιδος, η οποία αποδεδειγμένα λατρευόταν στη Θεσσαλία⁷¹. Από τον Στράβωνα πληροφορούμαστε μόνον ότι ο Ριζούς είχε καταστεί κώμη της Δημητριάδας, χωρίς αμφιβολία από την εποχή της ίδρυσης της τελευταίας, στις αρχές του 3^{ου} αι⁷². Τα γνωστά νομίσματα με την επωνυμία Ριζουσίων, που συγκέντρωσε ο E. Rogers, θα πρέπει να τοποθετηθούν πριν από την εποχή απώλειας της αυτονομίας της· οι δύο κύριοι τύποι είναι η κεφαλή της Αρτέμιδας ή του Δία στην κύρια όψη, και στην πίσω όψη ένα οκτάκτινο ή δεκάκτινο αστέρι ή ένα κλαδί αμπέλου με

μαρτυρεί την ύπαρξη μιάς αρχαίας πόλης, δεν μπορεί κανείς να τοποθετήσει τις Ευρυμενές παρά με κάθε επιφύλαξη.»

⁶⁹ .Βλ. *BCH* 108, 1984, Χρονικό Ερευνών, 793, με παραπομπή στο *AD* 30, 1975 (έκδ. 1983), Χρονικά, 196: «από ένα νεκροταφείο, ίσως των αρχαίων Ευρυμενών (αναφορά στην παραδεκτική μέχρι τώρα άποψη), που καταστράφηκε το 1975 από εργασίες διαμόρφωσης του εδάφους, σώθηκε μια δεκάδα αγγείων του 6^{ου}-5^{ου} αι.».

⁷⁰ .Πρβλ. το νέο ελληνικό τοπωνύμιο Ριζοβούνι· το σημερινό τοπωνύμιο, Στόμιον, δείχνει επιπλέον ότι έλαβε υπόψιν του το γεγονός ότι βρίσκεται «στο στόμιο της εκβολής του Πηνειού».

⁷¹ .*IG* IX 2, 1224 (με σχέδιο), δύο σύλλαβοι (επιστολές του 5^{ου} αι.π.Χ.), που ερμηνεύθηκαν ως αφιέρωση στη Θέμιδα. Αυτή η ερμηνεία παραμένει αμφίβολη, αλλά η ύπαρξη ενός ιερού αφιερωμένου στη Θέμιδα βεβαιώνεται από μια επιγραφή που προέρχεται από το Λασποχώρι και η οποία πρέπει να αποδοθεί στις Ευρυμενές. Επιστημάνθηκε από τον Α.Αρβανιτόπουλο, *ΠΑΕ* 1910, 192 και εκδόθηκε πολύ αργότερα, από τον G. Magoulas, *Glossologia* 4, 1985, 89-100, με φωτογραφία, (*SEG* XXXVII, 1987, αρ.491· B.Helly, *REG* 104, 1991, *Bull. épigr.*, n.350)· κατά την γνώμη μου η εκδότρια δεν κατανόησε καλά το κείμενο: πρέπει να θεωρήσουμε αυτόν το λίθο ως όριο (και όχι αναθηματική στήλη), που αφιερώνει στη Θέμιδα ένα χώρο (με κτίσμα;) σχεδιασμένου ως *προσθήθιδα*, που καταλαμβάνει μια επιφάνεια *άκαινναι δέκα (και) πός* «μπροστά στο ιερό» (το κείμενο αυτό σχολιάστηκε εκ νέου από τον J.L.Garcia –Ramon σε μια μελέτη που παρουσιάστηκε στο διεθνές συνέδριο ελληνικής διαλεκτολογίας στο Βερολίνο, 19-23 Σεπτεμβρίου 2001).

⁷² .Μπορεί επιπλέον να υποθέσει κανείς ότι μέρος τουλάχιστον του πληθυσμού μετακινήθηκε στη Δημητριάδα.

σταφύλι⁷³. Αυτός ο τελευταίος τύπος, που θυμίζει τη σπουδαιότητα της καλλιέργειας αμπέλου σε ολόκληρη την περιοχή, χρησιμοποιεί μια παράσταση που η πόλη δείχνει να την υιοθέτησε εκ παραλλήλου (κοινό πρότυπο;) με τις άλλες πόλεις της περιοχής, Ευρυμενές και Μελίβοια. Από την άλλη μεριά, το δεκάκτινο αστέρι μπορεί να αντιπροσωπεύει περισσότερο μια επιβεβαίωση του μακεδονικού χαρακτήρα της πόλης. Αυτό θα οδηγούσε στη σκέψη ότι πιθανόν ο Ριζούς ιδρύθηκε ή επανιδρύθηκε με πρωτοβουλία της μακεδονικής βασιλικής εξουσίας, το δεύτερο μισό του 4^{ου} αιώνα. Η ιστορία του Ριζούντα θα ήταν σ' αυτή την περίπτωση παρόμοια με αυτή της εγκατάστασης που επισημάνθηκε στο Σκιαθά – Κάτω Πολυδένδρι, που οχυρώθηκε στο πρώτο μισό του 3^{ου} αι. π.Χ., όταν ολόκληρη η περιοχή βρισκόταν υπό την κυριαρχία των Μακεδόνων βασιλέων.

7. Ευρυμεναί

Τα γνωστά στοιχεία για τις Ευρυμενές, εκτός της μαρτυρίας του Απολλώνιου, είναι εξαιρετικά λιγοστά και παρουσιάζουν σφάλματα ερμηνείας. Ο F.Stählin συνοψίζει τις γνώσεις μας γι' αυτή την πόλη, παρόλο που υπάρχει δυσκολία διάκρισης μεταξύ των δύο ομώνυμων πόλεων, από τις οποίες η μία πρέπει να τοποθετηθεί στα δυτικά της Θεσσαλίας, στην Εστιαιώτιδα ή στην Ήπειρο:

«Ευρυμεναί. Αυτή έχει ήδη αναφερθεί από τον Εκαταίο, αλλά όχι ως Θεσσαλικός τόπος, όπως δηλώνει ο Στέφανος ο Βυζάντιος με τον συνηθισμένο τον αναχρονισμό. Αυτή η πόλη πρέπει να είναι διαφορετική από τη Θεσσαλική Ευρυμεναί (της Εστιαιώτιδας, βλ. σ.231, σημ.157⁷⁴). Κατά τον Στράβωνα (IX 443), βρισκόταν κοντά στο Ομόλιον, επομένως στη βόρεια Μαγνησία, και, όπως και το Ομόλιον, έκοβε κι αυτή νομίσματα κατά την μακεδονική κυριαρχία. Κατά τον Απολλώνιο τον Ρόδιο (I 597) και κατά τον V.Flacc (II 14) βρισκόταν κοντά στη θάλασσα. Αυτή, σύμφωνα με τον Προκόπιο (Περί κτισμ.ΙV 3, 14), οχυρώθηκε εκ νέου από τον Ιουστινιανό. Με όλα αυτά τα στοιχεία τοποθετείται ομόφωνα από όλους τους νεώτερους τοπογράφους στο Κόκκινο Νερό⁷⁵.»

⁷³ .E.Rogers, *The Copper Coinage of Thessaly*, 1932, 169-70, no 535-538· παρατηρεί κανείς τον ίδιο τύπο αμπέλου στη Σκοτούσα (Rogers, αρ.542 κ.ε.), την Εύροια (αρ.219-211).

Επανάληθα σ' αυτά τα νομίσματα της Εύροιας σε μια μελέτη που παρουσιάστηκε στο Βόλο για τα Θεσσαλικά νομίσματα, (βλ. παραπάνω, σημ.47).

⁷⁴ Ο F.Stählin εννοεί ότι η διατύπωση «πόλη της Θεσσαλίας» (αντί «πόλη της Μαγνησίας») δεν προέρχεται από τον Εκαταίο αλλά τον Στέφανο το Βυζάντιο, όμως στην πραγματικότητα δεν γνωρίζουμε τίποτε.

⁷⁵ Ο F.Stählin, Η Αρχαία Θεσσαλία, ...αναφέρει απι λέξει: «Υπάρχει ακόμη ο Σκύλαξ, 65, ο Πλίνιος ΙV 32 (αλλά ο Τίτος-Λίβιος 39, 25, 3 μνημονεύοντας τις διεκδικήσεις των Θεσσαλών εναντίον του Φιλίππου στη σύνοδο των Τεμπών του 185: in controversiam autem veniebant Philippopolis, Tricca, Phaloria et Eurymenae, θα πρέπει μάλλον να αναφέρεται στην πόλη της Εστιαιώτιδας). Πρβλ. σ'αυτό το σημείο τον P.Lénêque, *REG* 70, 1957, 496-497, που επαναλαμβάνεται από τον P.Cabanes, *L'Épire...*, 1976, 123 σχετικά με μια επιγραφή που

Όπως είδαμε, ο F.Stählin τοποθετούσε τις Ευρυμενές στα νότια του Ομολίου⁷⁶, πράγμα το οποίο έρχεται σε τυπική αντίθεση με τις πληροφορίες που αντλούμε από το κείμενο του Απολλώνιου, που είναι φανερό ότι δεν βρήκε την ανταπόκριση που του έπρεπε. Στην πραγματικότητα, τα λείψανα της πόλης των Ευρυμενών πρέπει να τοποθετηθούν στη θέση την πλησιέστερη στο Λασποχώρι, το σύγχρονο Ομόλιον, αυτή την πόλη που βρίσκεται τόσο κοντά στις εκβολές των Τεμπών, ώστε θα μπορούσε κανείς, όταν πλησιάζει από τη θάλασσα ερχόμενος από τα νότια, να αντιληφθεί στο εσωτερικό του στενού τις απόκρημνες πλαγιές του Ολύμπου και της Όσσας, που τις «χτυπούσε το κύμα»⁷⁷.

Η ιστορία της πόλης παρουσιάζει μεγάλα κενά όπως και των προηγούμενων, οι επιγραφές που πρέπει να αποδοθούν σ' αυτήν ελάχιστες⁷⁸ και δεν μπορούμε να στηριχθούμε παρά μόνο στα τοπωνύμια, την αρχαιολογία, τα νομίσματα και μία μαρτυρία του Προκόπιου για να ανασυστήσουμε μερικά στοιχεία αυτής της ιστορίας. Το όνομα της πόλης, Ευρυμεναί, έχει ληφθεί από το επίθετο *ευρυμένης*, που σημαίνει ευρύς, απλωμένος⁷⁹. Φυσικά το βρίσκει κανείς ως ανθρωπωνύμιο με την έννοια «του ευρέος και ισχυρού πνεύματος», και ως τοπωνύμιο: στην τελευταία αυτή περίπτωση, φαίνεται ότι σημαίνει ένα τοπίο «που έλαβε εύρος»⁸⁰.

αναφέρει τους Αρκτάνες των Ευρυμενών: «στη Θεσσαλία τα στοιχεία που αφορούν στις Ευρυμενές δεν είναι αρκετά και είμαστε υποχρεωμένοι να διακρίνουμε δύο πόλεις μ' αυτό το όνομα, τη μία στην Εστιαιώτιδα», όπως αναφέρει ο Τίτος Λίβιος μαζί με τους Γόμφους και την Τρίκκη, «την άλλη στη Μαγνησία, στις πλαγιές της Όσσας. Κατά πάσαν πιθανότητα οι Ευρυμενές της Ηπείρου είναι μια τρίτη πόλη» και βλέπει την απόδειξη σε ένα κείμενο του Διοδώρου, στο οποίο αυτή η πόλη τοποθετείται αρκετά κοντά στην Κασσώπη, αφού, εγκαταλειμένος από το στρατό του ο Αλκέτας II καταφεύγει στα τείχη των Ευρυμενών. Ο N.G.L.Hammond, με αφετηρία το κείμενο του Διοδώρου και τις παρατηρήσεις του P.Lénéque, ταυτίζει τις ηπειρωτικές Ευρυμενές με την Καστρίτσα και τοποθετεί τους Αρκτάνες στην πεδιάδα των Ιωαννίνων. Τέλος, αυτό το φύλο των Αρκτάνων είναι πολύ δύσκολο να προσδιορισθεί τοπικά.

⁷⁶ .Τον ακολούθησαν όλοι οι σύγχρονοι συγγραφείς· η πιο πρόσφατη αναφορά γίνεται στον Koder –Hild, *Tab.Imp.Byz.*, 1976, λήμμα Ευρυμένη.

⁷⁷ .Πρέπει να κατανοήσει κανείς ότι το δέλτα του Πηνειού δεν είχε, στην αρχή της ιστορικής εποχής, την ίδια έκταση με τη σημερινή: η απόδειξη δίδεται όχι μόνον από τους στίχους του Απολλώνιου που σχολιάστηκαν παραπάνω, αλλά επίσης από το διάσημο κείμενο του Ηροδότου, VII, 127, που αναφέρει ότι ο Ξέρξης πήγε από τη θάλασσα να επιθεωρήσει την έξοδο του στενού, ενώ είχε ήδη αποφασίσει να το προσπεράσει.

⁷⁸ .Δεν υπάρχει καμία επιγραφή από το Λασποχώρι στο *IG IX 2*: αλλά αποδίδω στον κατάλογο των Ευρυμενών τις επιγραφές που βρέθηκαν μετά την έκδοση του *IG* στο Λασποχώρι και τα περίχωρα· τρεις ταφικές στήλες του 4^{ου} αι.π.Χ., σε διάλεκτο, από τις οποίες δύο εξέδωσε ο Δ. Θεοχάρης, *AD 21*, 1973-74 (έκδ.1979), Χρονικά, 564.

⁷⁹ .Αναφέρεται στον *Orph.Arg.*, στ.98 (τειχέρος ευρυμενούς), 1052 (ποταμός Φάσις ευρυμένης): θεωρούμε τον όρο ως σύνθετο, με το δεύτερο συστηματικό μένος.

⁸⁰ .Η διπλή σημασία του ανθρωπωνυμίου και τοπωνυμίου δηλώνεται εξίσου με ένα άλλο σύνθετο με το πρώτο συνθετικό ευρυ-, όπως ο Ευρυμέδων «που βασιλεύει από μακριά»: ως επίθετο, η λέξη σημαίνει τον Ποσειδώνα και άλλα μυθολογικά ή αληθινά πρόσωπα αλλά χρησιμοποιείται επίσης για να δηλώσει ποιητικά τον ουρανό ή ένα βουνό «το οποίο επιβάλλεται με το ύψος του στις γειτονικές κορυφές» (*Dict.de Bailly*, με παραπομπή στον Θεόκριτο VII, στ.47.)

Μπορεί κανείς χωρίς αμφιβολία να του αναγνωρίσει αξία «τοπιογραφική» που θα ταίριαζε περίφημα με την προτεινόμενη θέση στον τόπο όπου, στην έξοδο των Τεμπών, το επιβλητικό τοπίο κυριαρχεί στο χώρο και διευρύνεται για να περιλάβει το δέλτα του Πηνειού⁸¹. Όπως και το όνομα Ριζούς, αυτό το τοπωνύμιο φαίνεται ως επεξεργασμένος τύπος ακόμη και στα ελληνικά, με σκοπό να δώσει μια ευθεία ερμηνεία του περιβάλλοντος· θα πρέπει να εισήχθη σε μια εποχή σχετικά πρόσφατη και ίσως θα αντικατέστησε ένα άλλο που χάθηκε⁸².

Αλλά, όπως και στο Ομόλιον, στα νομίσματα με ένδειξη Ευρυμεναίων στηρίζεται η απόδειξη της ύπαρξης της πόλης. Στη μία πλευρά εικονίζεται ο Διόνυσος, στην πίσω ένα κλαδί αμπέλου με έξι βλαστάρια με σταφύλια που κρέμονται⁸³. Ο E. Rogers δεν έχει κανένα δισταγμό στο να αποδώσει αυτές τις κοπές στις Ευρυμενές της Μαγνησίας στους πρόποδες της Όσσας και όχι στις άλλες Ευρυμενές της ηπειρωτικής χώρας. Η αλήθεια είναι ότι τίποτε δεν μας υποχρεώνει να δεχθούμε αυτή την άποψη, διότι δεν γνωρίζουμε ποιες ήταν οι λατρείες στις Ευρυμενές της Μαγνησίας. Μόνο στους τύπους που σχετίζονται με το αμπέλι και το κρασί μπορούμε να αναφερθούμε, οι οποίοι φαίνεται ότι ήταν χαρακτηριστικοί για τα νομίσματα των μαγνησιακών πόλεων αυτής της ακτής⁸⁴. Διότι φαίνεται ότι η παράδοση της τέχνης του κρασιού ταίριαζε καλύτερα στην παραλία του Αιγαίου παρά στο βάθος της Εστιαιώτιδας. Σε κάθε περίπτωση, αυτό το τμήμα της αιγαιακής ακτής, από τα Τέμπη έως τη Μελιβοία, καταλαμβάνεται κατά μεγάλο μέρος από αμπέλια⁸⁵. Αναφέρουμε ιδίως ότι οι κάτοικοι της Μελιβοίας κατασκεύαζαν μ' αυτό το σχέδιο τον ίδιο τον τύπο των νομισμάτων της και η πόλη τους ήταν γνωστή, χάρη στο λιμάνι της για την εξαγωγή του κρασιού της περιοχής με αμφορείς με τη σφραγίδα Μελιβοιέων⁸⁶.

Δεν γνωρίζουμε τίποτε επιπλέον για την ιστορία των Ευρυμενών τον 3^ο μέχρι τον 2^ο αι. π.Χ. Αλλά δεν είναι βέβαιο ότι παρέμεινε ανεξάρτητη· μια επιγραφή των Γόννων φαίνεται να δείχνει ότι, προς τα

⁸¹ .Όπως και το όνομα Ριζούς, αυτό το τοπωνύμιο φαίνεται ως επεξεργασμένος τύπος ακόμη και στα ελληνικά και προορίζονταν για να δίδει μια ευθεία ερμηνεία του περιβάλλοντος· πιθανόν θα πρέπει να εισήχθη σε μια εποχή σχετικά πρόσφατη και ίσως θα αντικατέστησε ένα άλλο που χάθηκε.

⁸² .Με αφετηρία τα ίδια τα χαρακτηριστικά του τοπίου, θα μπορούσε να προτείνει κανείς να τοποθετήσουμε εδώ την ομηρική Θαυμακίη· πρόκειται για μια υπόθεση που την αναπτύσσω σε άλλο άρθρο μου που αφιέρωσα στην γεωγραφική αναπαράσταση του βασιλείου του Φιλοκτήτη (στο ίδιο, κεφ.ΙΧ).

⁸³ .E.Rogers, *The Copper Coinage of Thessaly*, 1932, 75-76, no 212-213.Βλ.και τη μελέτη μου της υποσημ.47.

⁸⁴ .Σταφύλια απαντούν επίσης στα νομίσματα του Ριζούνα (βλ.παραπάνω) και της Μελιβοίας. Βλ.A.Moustaka, *Kulte und Mythen auf den thessalischen Münzen*, 1983, 44-45.

⁸⁵ .Σ' αυτό το τμήμα της ακτής μέχρι τη Μελιβοία, ο σύγχρονος χάρτης 1:50.000 αναφέρει τοπωνύμια όπως Αμπελική, Παλιάμπελα, Αμπέλια.

⁸⁶ .Γ' αυτές τις λαβές, πρβλ.τα ευρήματα που σημειώνονται στη Μελιβοία (Χ.Ιντζεσίλογλου, *ΑΘΜ* 7, 1987, 130) και στην Πέλλα, Χ.Μακαρόνας, *ΑΔ* 1960, Μελέται, 82 και πίν.79β (αναδημοσ.στον Χ.Ιντζεσίλογλου, ό.π.).

τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ, η περιοχή αυτής της πόλης και εκείνη του Ομολίου συμπίπτουν⁸⁷. Δεν πρέπει λοιπόν να αντιμετωπίσουμε το ενδεχόμενο οι Ευρυμενές να είχαν απορροφηθεί από το Ομόλιον, όπως η γειτονική του πόλη Ριζούς, στη διάρκεια του 3^{ου} αι.; Είναι μια υπόθεση που θα εξετάσω αλλού.

Συμπέρασμα

Με τις Ευρυμενές, η αναπαράσταση των τοποθεσιών που πρέπει να αποδώσουμε στις μαγνητικές πόλεις της Θεσσαλίας έφθασε στο τέλος της. Για να γίνει αυτό, ακολούθησα βήμα προς βήμα το κείμενο του Απολλώνιου του Ρόδιου. Φαίνεται ξεκάθαρα ότι, από τη μια μεριά, το κείμενο όχι μόνον δεν βρίσκεται σε αντίθεση με τις άλλες πηγές που ασχολούνται με τις ίδιες πόλεις και τις διαφορετικές περιοχές αυτής της ακτής, αλλά επιτρέπει επιπλέον να διαλευκάνουμε τις ασάφειές τους· αυτό, δεν έγινε αντιληπτό από τους σύγχρονους συγγραφείς και συνεπώς δεν θέλησαν να λάβουν υπόψιν τους την ακρίβεια και την συνοχή του δρομολογίου που περιγράφει ο Απολλώνιος. Φαίνεται, από την άλλη πλευρά, ότι αυτό το δρομολόγιο θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από «ρεαλισμό»: ο Απολλώνιος φρόντισε να περιγράψει με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια ένα θαλασσινό δρομολόγιο που ήταν γνωστό σε όλους τους θαλασσοπόρους και τους ταξιδιώτες της αρχαιότητας, από τα πολύ παλιά χρόνια, ένα δρομολόγιο που το ονόμασαν «ευβοϊκή οδό». Για την αποκατάσταση της θέσης των πόλεων της ακτής της Θεσσαλίας, όπου οι Ευβοείς θα πρέπει να είχαν εγκατασταθεί από τα τέλη του 8^{ου} αι. π.Χ., η κατάλληλη ερμηνεία του κειμένου του Απολλώνιου Ρόδιου υπήρξε, όπως πιστεύω ότι έδειξα, αποφασιστικής σημασίας.

⁸⁷ .Επιγραφή των Γόννων που μνημονεύθηκε παραπάνω, σημ.58.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΔ Αρχαιολογικόν Δελτίον
ΑΕΘΣΕΕ Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδος,
Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης
ΑΘΜ Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών
Athen.Mitt. Athenischen Mitteilung
BCH Bulletin de Correspondance Hellenique
ΕΕΒΣ Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
IG Inscriptiones Graecae
ΠΑΕ Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας
REG
SEG
ΤΜΟ Travaux et Memoires
ΘεσσΗμ Θεσσαλικό Ημερολόγιο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβραμέα 1974: Άννα Αβραμέα, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204, Συμβολή εις την Ιστορικήν Γεωγραφίαν*, εν Αθήναις 1974
- Αγραφιώτης 1994: Δ.Αγραφιώτης, *Η επαρχία της Αγιάς κατά τη βυζαντινή εποχή, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Θεσσαλία. Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και Προοπτικές»*, (Λυών 17-22 Απριλίου 1990), Αθήνα 1994, 423-4.
- Αγραφιώτης 1997: Δ.Αγραφιώτης (επιμέλεια), *Σελίδες από την Ιστορία του χωριού Μελίβοια της Αγιάς*, έκδ.Κοινότητας Μελιβοίας, 1997.
- Avramea- Feissel 1987: A.Avramea- D.Feissel, *Inscriptions de Thessalie*, TM 10,1987, 369
- Baladié 1996: R.Baladié, *Strabon, Géographie*, τ.VI, Paris, Les Belles Lettres, 1996
- Cabanes 1976: P.Cabanis, *L'Épire...*
- Γουλούλης 1992: Σ.Γουλούλης, *Το Όρος των Κελλίων, Συμβολή τοπογραφική και ιστορική, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για την Αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δ.Ρ.Θεοχάρη (Βόλος 1987)*, Αθήνα 1992, 473-497.
- Δρόσος 1997: Αρχιμανδρίτης Νεκτάριος Δρόσος, *Η Αρχαία Μελίβοια*, στο: *Αγραφιώτης 1997*, 15κ.ε.
- Georganas 2000: I.Georganas, "Early Iron Age Tholos Tombs in Thessaly (c.1100-700 BC)", *Mediterranean Archaeology*, 13(2000) 47-54
- Hammond
- Heldreich 1883: Th.v.Heldreich, "Botanische Ergebnisse einer Bereisung in Thessalien, Sitz.Ber.Berlin.Akad. M.N.Kl, 1883, 155-164
- Helly 1974: B.Helly, *Gonnoi*, 1974
- Helly 1995: B.Helly, *L'État thessalien...1995*
- Helly 2000: B.Helly, "La description du Pénée thessalien par Strabon: éléments d'une représentation de l'espace géographique chez les Anciens"

στο: A. Bonnafé, J.Cl.Decourt, B.Helly éd., *L'escace et ses représentations*, TMO 32, Lyon, 2000, 25-71

-Helly 2001: B.Helly, "De Pagasai en Chalkidique avec les Argonautes (Strabon, *Géographie*, IX, 5-22 – Apollonios de Rhodes, *Argonautiques*, I, 559-600), ανακοίνωση στο Συμπόσιο "Porti e rotte nel Mar Egeo. Alcuni esempi", Dipartimento de Scienze dell'Antichità, Università degli Studi di Milano, Τρίτη 27 Μαρτίου 2001 (ανέκδοτο)

-Helly 2002: Gloses thessaliennes et realia. Quelques éléments de géographie pour la connaissance de l'Ossa et du Pélion: Alôion, Homolé, Olizon" στο *Dialetti, dialettismi, generi Letterari e funzioni sociali, V Convegno Internazionale di Linguistica Greca, Milan 12-13 settembre 2002, Alessandria 2004*, 265-301.

-Helly 2004: B.Helly, Γύρω από ορισμένα νομίσματα των Μαγνησιακών πόλεων: Εύροια, Ευρυμεναί, Μελιβοία, Ριζούς, στο *Το νόμισμα στο Θεσσαλικό χώρο, Πρακτικά της 3^{ης} Επιστημονικής Συνάντησης*, (Βόλος, Μάιος 2001), Οβολός 7(2004) 101-124

-Helly 2005: B.Helly, Le Thraskias ou "le vent de Thrace", sur les côtes de la Thessalie orientale, Τόμος προς τιμήν του καθηγητή John Fossey, *Ancient World* 41, 2005, 156-175

-Helly 2006: B.Helly, Η Θεσσαλία τον 3^ο αι.π.Χ., 2^ο ΑΕΘΣΕΕ, Βόλος 2006, (υπό έκδοση)

-Helly- Bravard –Caputo 2000: B.Helly, J.P.Bravard et R.Caputo, La plaine orientale de Thessalie (Grèce): mobilité des paysages historiques et évolution tecto –sédimentaire, (Η ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα, μεταβολές των ιστορικών τοπίων και η προσχωματική εξέλιξη), ΘεσσΗμ 38, 2000, 3-35 (πρώτο μέρος), 39, 2001, 73-96(δεύτερο μέρος)· 40, 2001, 96-138(τρίτο μέρος)· 41, 2002, 165-190(τέταρτο μέρος).

-Ιντζεσίλογλου 1985: Χ.Ιντζεσίλογλου, Η πόλη Μελιβοία της Μαγνησίας, προσπάθεια ταύτισης της θέσης της, *ΑΘΜ* 7,1985,136

-Kiel 1996: M.Kiel, Türkische Thessalien: etabliertes Geschichtsbild versus Osmanische Quellen. Ein Beitrag zur Entmythologisierung der Geschichte Griechenlands: *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit. Bericht über das Kolloquium der Südosteuropa- Kommission, 28-31 Oktober 1992*, hrsg. Von R.Lauer und P.Schreiner, Göttingen 1996, 114κ.ε.

-Koder-Hild 1976: J.Koder-F.Hild, *Tabula Imperii Byzantini, Hellas und Thessalia*, Wien 1976 (=F.Hild -J.Koder- Κ.Σπανός- Δ.Αγραφιώτης, Η Βυζαντινή Θεσσαλία, Οικισμοί- Τοπωνύμια- Μοναστήρια- Ναοί, ΘεσσΗμ 12(1987) 11κ.ε.)

-Leake 1835: W.M.Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835 (ελλ.μετ. Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809-10, κεφ.41, Από το Βόλο στην Αγιά, ΘεσσΗμ 34, 1998, 96κ.ε.)

-Mézières 1854: A.Mézières, *Mémoire sur le Pélion et l'Ossa*, Paris 1854

-F.Mottas- J.C.Decourt, „Voies et milliaires romains de Thessalie“, *BCH* 121(1997) (=Δρόμοι και ρωμαϊκοί οδοδείκτες στη Θεσσαλία, ΘεσσΗμ 39,2001,111-121)

-Moustaka 1983: A.Moustaka, *Kulte und Mythen auf den thessalischen Münzen*, 1983

-Μπούρας-Μπούρα 2002: Χ.Μπούρας-Λ.Μπούρα, *Η Ελλαδική ναοδομία κατά τον 12^ο αιώνα*, Αθήνα 2002

-Müller 1987: D.Müller, *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots, Griechenland*, Tübingen 1987

-Νικονάνος 1973: Ν.Νικονάνος, Έρευνες στην επαρχία Αγιάς Λαρίσης, *ΑΘΜ* 2(1973) 39-57.

-Νικονάνος 1979: Ν.Νικονάνος, *Οι βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας από τον 10^ο αιώνα ως την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους το 1393*, Συμβολή στη βυζαντινή αρχιτεκτονική, Αθήνα 1979

-Πέννα -Τουράτσογλου 2004: Β.Πέννα- Ι.Τουράτσογλου, Ο «θησαυρός» Παλιοθεολόγου Μελιβοίας Λαρίσης/ 1988. Συμβολή στη μελέτη της κυκλοφορίας χρυσών υπερπύρων της δυναστείας των Κομνηνών στον ελλαδικό χώρο, *Οβολός 7, Το νόμισμα στο Θεσσαλικό χώρο. Πρακτικά Συνεδρίου της Γ'Επιστημονικής Συνάντησης (Βόλος 2001)*, Αθήνα 2004, 365-408

-Pirazzoli 1986: P.A.Pirazzoli, *The early Byzantine tectonic Paroxysm*, *Zeitschrift für Geomorphologie, N.F.* 62, 1986, 31-49

-Pirazzoli, J.Laborel, S.Stiros, *Earthquake clustering in the Eastern Mediterranean during historical time*, *Journal of Geophys.Res.* 10 (B3), 1996, 6083-6097

-Rogers 1932: E.Rogers, *The Copper Coinage of Thessaly*, 1932

-Stählin 1924: F.Stählin, *Das Hellenische Thessalien, Landeskundliche und Geschichtliche beschreibung Thessaliens in der Hellenischen und Römischen Zeit*, Stuttgart 1924, ελληνική μετάφραση: *Η Αρχαία Θεσσαλία, Γεωγραφική και ιστορική περιγραφή της Θεσσαλίας κατά τους αρχαίους ελληνικούς και ρωμαϊκούς χρόνους*, Θεσσαλονίκη 2002

Stählin 1929: F.Stählin, *Zur Chronologie und Erklärung der Inschriften von Magnesia und Demetrias*, *Athen.Mitt.*54, 1929, 204

-Σδρόλια 2003: Σ.Σδρόλια, Αρχαιολογικές Έρευνες στην περιοχή του Κόκκινου Νερού, στο *Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998)*, Βόλος 2000, έκδ.2003, 197-204

-Σδρόλια 2006: Σ.Σδρόλια, *Η πορεία του Αλεξίου Κομνηνού το 1083 στη Θεσσαλία. Τα νέα ευρήματα στον Κίσαβο και το Μαυροβούνι*, στο *ΑΕΘΣΕΕ 1*, Βόλος 27.2-2.3.2003, Βόλος 2006, 403-419

-Σπανός 1979: Κ.Σπανός, *Επιγραφές και ενθυμήσεις από τα χωριά Στόμιο και Καρίτσα της Λάρισας (4^{ος} αι.-1888)*, Θεσσαλονίκη 1979.

-Σωτηρίου 1928: Γ.Σωτηρίου, Βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλίας ΙΓ'και ΙΔ'αιώνας.2. Η μονή της Παναγίας και του αγίου Δημητρίου παρά το Τσάγεζι, *ΕΕΒΣ Ε'*(1928), 349κ.ε.

-Teller 1880: F.Teller, Geologische Beschreibung des südöstliche Thessalien, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Mathematisch –Naturwiss.Classe, Vienne, 1880

-Τζιαφάλιας 1994: Α.Τζιαφάλιας, Αναζητώντας την Αρχαία Μελίβοια, Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990, Αποτελέσματα και προοπτικές, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λυών 17-22/4/1990, Αθήνα 1994, 143 κ.ε.

-Wisse 1994 : T.Wisse, "Early State Formation in Ancient Greece. The Ethnos of the Magnetes in the Fifth and Fourth Century B.C.", *Newsletter of the Netherlands Institute at Athens*, 3, 1994, 1-17

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΩΝ ΑΡΓΟΝΑΥΤΩΝ ΣΤΑ ΠΑΡΑΛΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΙΒΟΙΑΣ

(Σύμφωνα με τον ποιητή Απολλώνιο Ρόδιο (3^{ος} αι.π.Χ.) και το έργο του Αργοναυτικά)

Πηγή: Έρευνα του Γάλλου αρχαιολόγου Bruno Helly με τίτλο «Από τις Ευρυμενές στη Μελίβοια, παραλιακές πόλεις της Μαγνησίας» που δημοσιεύεται στον τόμο Η μονή Αγίου Δημητρίου Στομίου και η περιοχή των εκβολών του Πηνειού (έκδ. του Δήμου Ευρυμενών)

Το ενδιαφέρον εστιάζεται σε δύο άξονες:

1. τι είδαν οι Αργοναύτες παραπλέοντας τα παράλια της Μελίβοιας
2. τι σώζεται σήμερα από αρχ/κούς χώρους στην περιοχή

Το ταξίδι γίνεται από νότο προς βορρά. Ξεκινούν από τις Παγασές (Βόλος)

Κύριες αρχαίες πόλεις που αναφέρονται στο ποίημα:

1. Εξέχουσα θέση με λιμάνι κοντά στη Μελίβοια, όπου τοποθετείται ο τάφος του μυθικού ήρωα Δόλοπα. Εδώ κατάφυγαν οι Αργοναύτες αφού παρέπλευσαν τη Μαγνησία, για να γλυτώσουν από την τρικυμία.

Τι σώζεται: Τοποθετείται στο Σκιαθά Αγιοκάμπου. Από ανασκαφές της ΙΕ ΕΠΚΑ βρέθηκε μία οχυρωμένη πόλη, στην οποία υπήρξε κατοίκηση από τον 5^ο αι. π.Χ., ενώ η οχύρωση δημιουργήθηκε τον 3^ο αι. και εγκαταλείφθηκε στα τέλη του 2^{ου}.

Είχε μέχρι πρόσφατα δύο φυσικά λιμάνια, ένα προς βορρά και ένα προς νότο, που σήμερα έχουν ανακατασκευασθεί.

Ο οχυρωμένος αυτός οικισμός ταυτίζεται από τον συγγραφέα με την αρχαία πόλη Ευρέαι, που ήταν μέχρι τώρα γνωστή μόνον από νομίσματα.

2. Αρχαία Μελίβοια. Οι Αργοναύτες πέρασαν μπροστά από τον ανεμοδαρμένο κόλπο και το μεγάλο λιμάνι της Μελίβοιας.

Μπορεί να τοποθετηθεί στο Καστρί Βελίκας. Το λιμάνι θα ήταν στους πρόποδες, στις εκβολές του Πλατανιά, όπου το τοπίο άλλαξε από τις προσχώσεις.

Εδώ εντοπίσθηκε οχυρωμένη πόλη της οποίας η κύρια φάση τοποθετείται στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, αλλά υπάρχουν παλαιότερα και νεότερα ίχνη, που δείχνουν ότι η κατοίκηση είχε μεγάλη διάρκεια.

Η αρχαία Μελίβοια ήταν η μεγαλύτερη πόλη της περιοχής, γνωστή από τον Ομηρικό βασιλιά Φιλοκτήτη, στην οποία θα πρέπει να

υπάγονταν αρκετοί οικισμοί, όπως του Σκιαθά, εκείνου στη θέση Μολύβια του Κούτζιμπου, ακόμη και ο οικισμός της Παλιουριάς (στην τελευταία σήμερα σώζ. μόνον βυζαντινά ερείπια, όπως και στην Κουτσουπιά)

Η αρχαία Μελίβοια καταστράφηκε από τους Ρωμαίους το 168 π.Χ.

Παρένθεση. Στην ευρύτερη περιοχή εγκαταστάθηκε μεγάλη μοναστική πολιτεία, το Όρος των Κελλίων, εφάμιλλο του Αγίου Όρους στην πρώτη του περίοδο. Τα σημαντικότερα μοναστήρια σώζονται στην Κουτσουπιά και το Κόκκινο Νερό αλλά υπάρχουν λείψανα σε πάνω από 40 θέσεις.

3. Αρχαίο Ομόλιο ή Ομόλη. Οι Αργοναύτες πέρασαν δίπλα από την παραλιακή αυτή πόλη

Μπορεί να ταυτισθεί με το Κόκκινο Νερό, όπου υπάρχει παραλιακή οχύρωση σε εξέχοντα λόφο. Η διακρινόμενη φάση είναι των βυζαντινών χρόνων αλλά επειδή δεν έχουν γίνει ανασκαφές, δεν αποκλείεται να περιέχει αρχαία ίχνη. Μέσα στον οικισμό έχουν βρεθεί αρχαιότητες.

4. Ευρυμενές. Από εδώ δεν πέρασαν οι Αργοναύτες αλλά διέκριναν την πόλη αυτή, σύμφωνα με τον Απολλώνιο, κοντά στις εκβολές του Πηνειού ανάμεσα στον Ολυμπο και τον Κίσαβο

Μπορεί να ταυτισθεί με την αρχαία πόλη που εντοπίστηκε νότια από το σημερινό Ομόλιο, που βρίσκεται σε απόσταση από τη θάλασσα.

Αρχαία και βυζαντινά λείψανα υπάρχουν επίσης έξω από το Στόμιο, πάνω από το λιμανάκι, που επίσης έχει ταυτισθεί κατά καιρούς με τις Ευρυμενές.

Από τις εκβολές του Πηνειού οι Αργοναύτες έστριψαν ανατολικά και κατευθύνθηκαν στην Παλλήνη της Χαλκιδικής.